

Ὁρθοδοξία καί Ἰσλάμ

* * *

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΣ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΤΙΡΑΝΩΝ, ΔΥΡΡΑΧΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

ΙΣΛΑΜ¹

Ἡ λέξις islām² ἦτο κατά τὴν προϊσλαμικὴν περίοδο ἐν χρήσει εἰς τὸ ἔμπορικὸν λεξιλόγιον τῶν ἀνθρώπων τῆς Μέκκας καὶ ἐσίμαινε τὴν «συμφωνίαν», τὴν «συνθήκην», τὸν λόγον τιμῆς διὰ τὸ «κλείσιμον» τῆς ὑποθέσεως. Ὁ Μωάμεθ μετὰ τὸ κήρυγμά του ἔδωκε νέον περιεχόμενον καὶ δύναμιν εἰς τὸν παλαιὸν ὄρον, χρησιμοποιοῦσας αὐτὸν ἀπὸ τὴν πρώτῃν φάσιν τῆς δράσεώς του, διὰ νὰ δηλώσῃ τὴν ὑπαρξιακὴν ὑπακοὴν εἰς τὴν κλῆσιν τοῦ Ἀλλάχ καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὸν σκοπὸν καὶ προσανατολισμὸν τῶν ὁπαδῶν του.

Ὅσοι ἀποδέχονται τὴν μορφὴν αὐτὴν σχέσεως πρὸς τὸν Θεὸν ὀνομάζονται muslim (ἔξ οὗ μουσουλμᾶνος, μουσουλμᾶνοι). Ἡ ἀραβικὴ φράσις «εἶμαι μουσουλμᾶνος» εἰς τὸ βάθος τῆς σημαίνει «εἶμαι παραδεδομένος τῷ Κυρίῳ». Ὁ Μωάμεθ καὶ οἱ πρῶτοι ὁπαδοὶ του ὠνόμαζον ἑαυτοὺς muslim, διακηρύσσοντες οὕτως ὅτι ὡς βασικὸν χαρακτηριστικὸν τῶν ἐθεώρουν τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἀφοσίωσίν των εἰς τὸν Θεὸν καὶ ὅτι τὸ μήνυμά των ἦτο εἶς νέος, ὀρθὸς τρόπος ζωῆς τοῦ λαοῦ, ἦτοι islām, «ὑποταγὴ εἰς τὸν Θεόν». Ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ὁ ὄρος islām ἀπεστερήθη τῆς ἀρχικῆς θρησκευτικῆς θερμοτότητος καὶ ἐντάσεως καὶ ἔγενεν, ἰδίως εἰς τὰς ἐκτὸς τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου γλώσσας, τὸ ὄνομα ἐνός θρησκευτικοῦ συστήματος ἰδεῶν, νόμων, πράξεων, τὸ ὄνομα μᾶς «θρησκείας».

¹ Ὁ Μακαριώτατος μᾶς παρεχώρησε εὐγενῶς τὴν ἄδεια νὰ ἀναδημοσιεύσωμε ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ σπουδαῖο βιβλίον του *Ἰσλάμ: Θρησκευτολογικὴ ἐπισκόπησις*, ἐκδ. «Πορευθέντες», Ἀθῆναι 1975. Τὸν εὐχαριστοῦμε ὀλοκαρδίως.

² Γραμματικῶς ἡ λέξις islām εἶναι ἀπαρέμφατον τοῦ ρήματος aslama, τὸ ὁποῖον σημαίνει «ἀποδέχομαι», ὑποτάσσομαι, παραδίδομαι· συνεπῶς συμπτικνώνει τὰς ἐννοίας, τὰς ἐκφραζομένας ὑπὸ τῶν λέξεων: ἀποδοχὴ, παράδοσις, ὑποταγὴ, ἀφοσίωσις. Ὁ ἀπαρέμφατος τύπος προσδίδει δυναμικὸν τόνον συνεχείας· πρόκειται περὶ μᾶς «ἐσωτερικῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἀνανεύσεται»· Ch.J. Adams, *A Reader's Guide to the Great Religions* (New York, London 1965), σελ. 288.

1. ΤΑ «ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ»

Οι κύριοι πόλοι τῆς θεολογίας τοῦ Κορανίου εἶναι ἀφ' ἑνός μὲν ἡ ἔμφασις εἰς τὸν μονοθεϊσμόν, εἰς τὴν ὑπερβατικότητα καὶ τὸ ἀπρόσιτον τοῦ Θεοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ πίστις εἰς τὴν κρίσιν καὶ τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Αἱ οὐσιώδεις διδασκαλαὶ τοῦ Ἰσλάμ ταξινομοῦνται συνήθως εἰς τὰς ἀκολουθούς θέσεις³:

α) Αὐστηρὸς μονοθεϊσμός.

Ἰδιαιτέρως τονίζεται ἡ ὑπαρξις, ἡ μοναδικότης, τὸ ἀπρόσιτον τοῦ Θεοῦ (Allāh)⁴. Οὐδεὶς ὑπάρχει ὅμοιος Του, οὐδεὶς εἶναι δυνατόν νά παραλληλισθῆ, πρὸς Αὐτόν· δέν ἔχει υἱόν ἢ θυγατέρα. Οὐδεὶς ἀπολύτως μοιράζεται τὸν θρόνον μετ' Αὐτοῦ. Μεταξὺ τοῦ Ἀλλάχ καὶ πάσης ἄλλης ὑπάρξεως ὑφίσταται ἀγεφύρωτον χάσμα. Ἐδημιούργησε τὸν κόσμον εἰς ἕξ ἡμέρας καὶ ἔδωσε πνοὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Δεσπόζει τοῦ σύμπαντος. Εἰς τὸ τέλος ἐκάστης μουσουλμανικῆς προσευχῆς ἐπαναλαμβάνεται ὁ στίχος τοῦ Κορανίου: «Οὗτος ἐστὶν ὁ ὕψιστος, οὗτός ἐστιν ὁ μέγας» («Ἡ Βοῦς», 2:256). Ἡ ἀνωτέρω φράσις γράφεται καὶ φέρεται εἰς περιάπτα. «Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ φῶς τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς γῆς... Ὁ Κύριος κατευθύνει ὄντινα βούλεται πρὸς τὸ φῶς αὐτοῦ» («Τὸ Φῶς», 24:35).

Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἐντελὼς ΑΛΛΟΣ. Κατέχει εἰς ἄπειρον βαθμὸν ὅλας τὰς ἀνθρωπίνους ἀρετὰς καὶ τελειότητας· ἀλλ' οὐδεμίαν σύγκρισιν, οὐδεὶς παραλληλισμὸς δύναται νά γίνῃ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὠρισμένα παραγγέλματα τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπως «γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες καθὼς καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστίν», ἀποτελοῦν διὰ τὸν μουσουλμᾶνον εἶδος βλασφημίας· διότι ἀποκλείεται εἰς τὸν ἄνθρωπον νά πλησιάσῃ καὶ νά ὁμοιωθῆ πρὸς τὸν Θεόν. Ἰδέα, ὡς ἡ τῆς «θέσεως τοῦ ἀνθρώπου», ἄκρως οἰκεῖται εἰς τὴν χριστιανικὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν, εἰς τὴν μουσουλμανικὴν σκέψιν ἠχοῦν ὡς ἀνυπόφορος βλασφημία. Τὸ κήρυγμα τοῦτο καὶ ἡ ἔμφασις εἰς τὴν ἀποκλειστικότητα τοῦ Ἀλλάχ ἀποτελοῦν ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ πολυθεϊσμοῦ, ὅστις ἐπεκράτει τότε εἰς τὸν ἀραβικὸν κόσμον, συγχρόνως ὅμως καὶ

³ Εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον ἐπισημαίνομεν ἐκ τῆς πληθῆος τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας τὰ κάτωθι εἰδικά ἔργα: M.G. DeTassy, *Exposition de la foi musulmane* (Paris 1822). A. von Kremer, *Geschichte der herrschenden Ideen des Islams* (1868, Hildesheim 1961). M. Horten, *Muhammedanische Glaubenslehre* (Bonn 1916). H.U.W. Stanton, *The Teaching of the Qurān* (London 1919). H. Stieglecker, *Die Glaubenslehren des Islam* (Paderborn, München, Wien 1962). D.A. Ajijola, *The Concept of Islamic Faith* (Ikkare-Nigeria 1971).

⁴ Βλ. M. Fakhry, «The Classical Islamic Arguments for the Existence of God», *MW47* (1957), σσ. 133-145.

ἀντίκρουσιν τοῦ περὶ Ἁγίας Τριάδος χριστιανικοῦ δόγματος⁵. Περὶ τούτου, ὡς φαίνεται, ὁ Μωάμεθ ἐγνώριζε μόνον ἀπὸ τὰς πληροφορίας καὶ τὰ σκώμματα τῶν ἐν Ἀραβίᾳ εὐρισκομένων ἑβραίων καὶ τὴν πολεμικὴν διαφόρων αἰρετικῶν χριστιανῶν τῆς πατρίδος του.

Εἰς τὴν ἰσλαμικὴν θεολογίαν χρησιμοποιοῦνται 99 ὀνόματα διὰ τὸν Θεόν, ἐκφράζοντα διαφόρους ὄψεις τοῦ μεγαλείου τῆς ὑπάρξεώς του: π.χ. ὁ Ἅγιος, ὁ Πρῶτος, ὁ Ἔσχατος, ὁ Δημιουργός, ὁ Ἀκούων, ὁ Βλέπων, ὁ Ἴσχυρός, ὁ Πλούσιος, ὁ Σοφός, ὁ Σώζων, ὁ Ἐλεήμων, ὁ Ὑψῶν, ὁ Συγχωρῶν, ὁ Ἀγαπητός, ἡ Δικαιοσύνη, ἡ Ἀλήθεια κ.λπ.⁶. Ἡ περὶ αὐτοῦ ὁμῶς γνώσις δέν εἶναι πλήρης· τό μυστήριον τοῦ Θεοῦ παραμένει ἀνεξερεύνητον.

Τό Κοράνιον ἐπανέρχεται ἐπανειλημμένως μέ ζωηράν γλῶσσαν εἰς τό θέμα τῆς μοναδικότητος τοῦ Ἀλλάχ, τῆς παντοδυναμίας καὶ παντοκρατορίας του.

β) Πίστις εἰς τοὺς ἀγγέλους.

Συμφώνως πρὸς τό Κοράνιον οἱ ἄγγελοι, ὄντα δημιουργηθέντα ἐκ φωτός, εὐρίσκονται διαρκῶς εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἐκτελεσταὶ τῶν παραγγελμάτων Του καὶ μεσολαβοῦν μεταξύ Αὐτοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀγγέλων ἰδιαίτεραν θέσιν κατέχουν ὁ Μιχαὴλ καὶ ὁ Γαβριὴλ. Ὁ τελευταῖος κατ' ἐντολήν τοῦ Θεοῦ μετέφερεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τό Κοράνιον καὶ τό ὑπηγόρευσε εἰς τὸν Μωάμεθ· ἐκόμισε πρὸς τὴν Παρθένον Μαριάμ τό μίνυμα ὅτι θά γεννήσῃ ἀσπύρωσ τὸν Ἰησοῦν. Πολλάκις ὁ Γαβριὴλ ἀποκαλεῖται «πνεῦμα Θεοῦ». Οἱ ἄγγελοι ἐπιβλέπουν τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, καταγράφουν τὰς πράξεις των· καὶ ἡ βίβλος, εἰς τὴν ὁποίαν καταχωροῦνται, θά ἀνοιγῇ κατὰ τὴν ἐσχάτην κρίσιν.

Πλὴν τῆς πίστεως εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων, ἔντονος εἶναι ἐπίσης εἰς τό Ἰσλάμ ἡ βεβαιότης περὶ τῆς ἐντός τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς δράσεως τοῦ Σατανᾶ (Shaitān), τοῦ πειρασμοῦ. Κατὰ το Κοράνιον οὗτος κατεκρημίσθη ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, διότι ἠρνήθη νά λατρεύσῃ τὸν Ἀδάμ –ὅστις θεωρεῖται ὁ

⁵ H.A. Wolfson, "The Muslim Attributes and the Christian Trinity", *Harvard Theological Review* 49 (1956), 1-18.

⁶ Κατὰ τό Κοράνιον, «Οὐκ ἔστιν ἄλλος Θεός πλὴν αὐτοῦ· οὗτος φέρει τὰ ὠραιότερα ὀνόματα» (T.X., 20:7, Πρβλ. «Ἐλ-Ααράφ», 7:180· «Ἡ Μετοικεσία», 59:24). Εἰς τοὺς διαφόρους καταλόγους παρουσιάζονται παραλλαγαὶ τινες τῶσων εἰς τὴν σειρὰν μέ τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται, ὅσων καὶ εἰς ὠρισμένα ὀνόματα. Βλ. R. Stade, *Ninety-Nine Names of God* (Ibadan 1970), ὅπου δίδεται ἡ μετάφρασις τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τοῦ ἔργου τοῦ al-Ghazālī, *Kitāb al-Maqsad al-Asnā Sharh Asmā al-Husnā*. J R(obson), «Ninety-Nine Names of Islam», DCR (1971), σσ. 306-307. DHI (1964), σσ. 141-142. Πρβλ. A.A. Nadwi, «The Excellent Names of Allah», *JRAI* 2, No 2(1974), σσ. 10-13.

πρῶτος προφήτης- καί ἔγινεν ὁ χειρότερος ἐχθρὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκτός τῶν ἀγγέλων καί τοῦ Σατανᾶ, εἰς τό κύκλωμα τῶν ὑπερανθρωπίνων ὄντων, τά ὁποῖα παραδέχεται τό Κοράνιον, ἀπαντᾶ καί μία ἐνδιάμεσος κατηγορία μεταξύ ἀγγέλων καί ἀνθρώπων, τά *jinn* (τζίν). Ἔχουν δημιουργηθῆ ἐκ πυρός καί πολλά ἐξ αὐτῶν πιστεύουν εἰς τό Κοράνιον καί εἶναι ἀγαθά. Ἄλλ' ὑπάρχουν καί τά κακά τζίν, τά ὁποῖα ἔκλεψαν τά μυστικά τοῦ οὐρανοῦ καί διά τοῦτο ἐλιθοβολήθησαν διά θραυσμάτων ἀστέρων καί κατωλίσθησαν εἰς τήν ἄβυσσον. Ἀρχηγός τῶν τελευταίων εἶναι ὁ *Iblīs* (Ιμπλῖς = Διάβολος). Ἐδάφια τοῦ Κορανίου ἀναφέρουν ὅτι ὠρισμένα τζίν ἐγνώρισαν εἰς τόν Σολομῶντα μαγικά μυστικά.

γ) Προφήται· κορωνίς ὁ Μωάμεθ.

Κατά τήν διαδρομὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας ὁ Θεός, ὡς βεβαιώνει τό Κοράνιον, ἀπέστειλεν εἰς τόν κόσμον προφήτας καί ἀποστόλους διά νά ἐξαγγείλῃ τὰς βουλάς Του καί νά ὀδηγήσῃ τούς ἀνθρώπους εἰς τήν ὁδόν τῆς ἀληθείας⁷: «Ὁ Θεός ἀπέστειλε τούς προφήτας ὅπως κηρύξωσι καί διδάξωσι» (Η Βους, 2:209). Πρῶτος ὑπῆρξεν ὁ Ἄδάμ καί τελευταῖος, ὡς κορωνίς, ὁ Μωάμεθ. Τό Κοράνιον ἀναφέρει 26 ὀνόματα προφητῶν· πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἔχουν ληφθῆ ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἄλλα προέρχονται ἐξ ἀραβικῶν λαϊκῶν παραδόσεων τῆς ἐποχῆς· π.χ. Ἐνῶχ, Νῶε, Ἰσμαήλ, Ἰσαάκ, Ἰακώβ, Δαβίδ, Σολομών, Ζαχαρίας, Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής⁸, ἀκόμη καί ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος⁹. Μεταγενέστερα μουσουλμανικά παραδόσεις ἀναβιβάζουν τόν ἀριθμὸν τῶν προφητῶν εἰς 124.000¹⁰. Τούτων προεξάρχουν οἱ πέντε μεγάλοι «ἀπόστολοι» («ἀπεσταλμένοι»): (i) ὁ Νῶε (Nūh), ὁ ὁποῖος μετὰ τόν κατακλυσμόν συνωμολόγησε τήν πρώτην συνθήκην μετὰ τοῦ Θεοῦ· (ii) ὁ Ἀβραάμ (Ibrāhīm) «ὁ φίλος τοῦ Θεοῦ»,

⁷ L. Gardet, "La notion de prophétie en théologie musulmane", *Revue Thomiste* 66 (1966), 353-409. F. Rahman, *Prophecy in Islam* (London 1958). D. Sidersky, *Les origines des légendes musulmanes dans le Coran et dans les vies des prophètes* (Paris 1933).

⁸ J. C. L. Gibson, "John the Baptist in Muslim Writings", *MW* 45 (1955), σσ. 334-345.

⁹ Εἰς τό ἐδάφιον ὁ τελευταῖος ὀνομάζεται Δίκερως (Ζούλ-Καρνεῖν) («Τό ἄντρον», 18:82)· πρβλ. Αὐτόθι, στίχ. 83: «Ὀρίσαμεν τήν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς καί τῷ παρεχωρήσαμεν τά μέσα ἵνα ἐκτελέσῃ πᾶν ὅ,τι ἐβούλετο ἀκολουθῶν ὁδόν τινα» [ῥοθ.: ...καί ἠνοίξαμεν αὐτῷ ὁδόν, διά νά ἐκτελέσῃ πᾶν ὅ,τι ἐβούλετο· Ullmann, *Koran* (1959), σσ. 242-243. Πρβλ. Paret, *Koran* (1966), σελ. 245. Blachère, *Koran* (1959), σελ. 344. Bell, *Qur'an* (1960) I, σελ. 281].

¹⁰ Οἱ Βυζαντινοὶ εἰρωνεύοντο τόν μέγαν ἀριθμὸν τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσλάμ: «Καί ἄκουε τοῦ βίου αὐτοῦ τά ἔπαθλα καί τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τά ληρήματα λέγοντος ὅτι ἀριθμὸς ὑπάρχει προφητῶν ἑκατὸν εἴκοσι τέσσαρες χιλιάδες. Εἶπατε ἡμῖν· Εἶχεν ὁ Θεός μετὰ τίνος καί ἐδέετο συμμαχίας τούτου;»· Erich Trapp, "Die Dialexis des Mönchs Euthymios mit einem Sarazenen", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 20 (1971), σελ. 128.

ἀρχέτυπον τῆς πίστεως εἰς ἓνα Θεόν¹¹. (iii) ὁ Μωϋσῆς (Mūsā), ὅστις ὠμίλησε μετὰ τοῦ Ὑψίστου («Τά Συμβάντα», 28:30)· (iv) ὁ Ἰησοῦς (Īsā), «ὁ Μεσσίας Ἰησοῦς, υἱός τῆς Μαριάμ, ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ καί ὁ λόγος αὐτοῦ» («Αἱ Γυναῖκες», 4:169)· καί τέλος (v) ὁ Μωάμεθ «ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ καί ἡ σφραγίς πάντων¹² τῶν προφητῶν» («Οἱ Ὁμόσπονδοι», 33:40). Ὁ Μωάμεθ ἔλαβεν ἀπό τόν Θεόν κατ' ἐξοχίαν τίν ἀποστολήν τῆς Διδαχῆς: «Καί λέγουσιν οἱ ἄπιστοι [περὶ τοῦ Μωάμεθ]: “Ἰσως ὁ Θεός δέν ἔδωκεν αὐτῷ ἐξουσίαν ὅπως διαπράττη θαύματα;” Σύ εἶσαι ἐντεταλμένος [προσθετόν: μόνον]¹³ νά διδάξης. Ἐκαστος λαός εἶχεν ἀπόστολόν τινα ὀδηγοῦντα αὐτόν» («Ἡ Βροντή», 13:8)¹⁴.

Ἔργον τῶν προφητῶν ἦτο νά ἐξαγγεῖλουν τίν πίστιν εἰς τόν ἓνα καί μόνον Θεόν καί νά ἀποσπάσουν τόν ἄνθρωπον ἐκ τῆς λατρείας τῶν εἰδώλων. Διότι τό βασικώτερον ἁμάρτημα, συμφώνως πρὸς τίν θεολογίαν τοῦ Ἰσλάμ, εἶναι ἡ τάσις τῶν ἀνθρώπων νά λησμονοῦν τόν ἓνα καί μοναδικόν Θεόν καί νά στρέφονται πρὸς τά εἶδωλα. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Θεοῦ συνήντησαν εἰς τό ἔργον των πολλάς ἀντιξοότητας, ἀλλ' ἐνισχύοντο συνεχῶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Κατά τίν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος διά τῶν σκοτεινῶν ἀτραπῶν τῆς Ἱστορίας φωτίζουν τίν ζωὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὠρισμένα δέσμαι φωτός, τὰς ὁποίας προκαλεῖ ἡ παρουσία τῶν προφητῶν. Διά τό Ἰσλάμ δέν ὑπάρχει ἡ αἰσθησις τῆς ἀποφασιστικῆς τομῆς ἐντός τοῦ χρόνου –ὅπως συμβαίνει εἰς

¹¹ Βλ. ὠραίαν ἀνάλυσιν A. Guthrie, “The Significance of Abraham”, *MW* 45 (1955), σσ. 113-120.

¹² Ὅρθ.: καί ἡ σφραγίς τῶν προφητῶν. Ὁ Ullmann [*korah* (1959)], σελ. 342] γράφει: «καί ἡ σφραγίς τοῦ προφήτου». Τίν φράσιν «σφραγίς προφήτου» εἶχον χρησιμοποίησει καί ἄλλοι προηγουμένως διά τόν ἑαυτὸν των –ὅπως ὁ Μάνης– διά νά δηλώσουν ὅτι δι' αὐτῶν ἐκκλειν ἡ σειρά τῶν προφητῶν· Buhl, Muhammad (1961), σελ. 398.

¹³ Βλ. Alberry, *Koran* (1971), I, σελ. 268: “Thou art only a Warner”. Πρβλ. Paret, *Koran* (1966), σελ. 201. Bell, *Qur'an* (1960), I, σελ. 229. Montet, *Coran* (1949), σελ. 567.

¹⁴ Ὁ Μωάμεθ ἰσχυρίζετο ὅτι ἡ ἔλευσις του προαναγγέλην ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ: «Ὁ δέ Ἰησοῦς υἱός τῆς Μαριάμ εἶπε πρὸς τόν λαόν αὐτοῦ: “Ὡ υἱοὶ Ἰσραὴλ! ἐγὼ εἰμὶ Ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ πεμφθεὶς πρὸς ὑμᾶς, ὅπως κυρώσω τίν πρὸ ἐμοῦ ἀποσταλείσαν Πεντάτευχον καί εὐαγγελίσωμαι ὑμῖν τίν ἔλευσιν ἐτέρου Ἀποστόλου, μετ' ἐμέ, οὗ τὸ ὄνομα Ἀχμέτ.» («Πολεμικὴ Παράταξις», 61:6). Κατὰ τούς μουσουλμάνους ἐρμηνευτὰς εἰς τό εὐαγγελικόν ἐδάφιον *Ἰωάν.* 16,7 («Εάν γάρ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς, εάν δέ πορευθῶ, πέμψω αὐτόν πρὸς ὑμᾶς») ὑπῆρχε κατ' ἀρχάς ἡ λέξις «περικλυτός» (καί οὐχί «παράκλητος»), ἡ ὁποία σημαίνει «ἐνδοξος» καί εἶναι συνώνυμος τῆς κορανικῆς λέξεως «Ἀχμέτ». Ἡ τελευταία ἔχει τίν αὐτὴν ρίζαν καί ἔννοιαν μέ τό ὄνομα Muhammad (= δεδοξασμένος), τό ὄνομα τοῦ Προφήτου. Οἱ χριστιανοὶ ὁμοῦ, λέγουσιν οἱ μουσουλμάνοι, διέστρεψαν τό ἱερόν κείμενον. Βλ. Yūsuf 'Alī, *Holy Qur'an* (1968), 144, σμκ. 416 καί 1540, σμκ. 5438. Πρβλ. Πεντάκη, *Κοράνιον* (1928), 404-405. Κατὰ τόν ὑπομνηματιστὴν Yūsuf 'Alī «καί ἂν ἀκόμη ἀναγνώσωμεν Παράκλητος, τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τόν ἅγιον Προφήτην (δηλ. τόν Μωάμεθ), ὅστις εἶναι πρὸς ἔλεος τοῦ συμπαντος κόσμου» (21:107), ἴπληρης καλοκαγαθίας καί ἐλέους [πρὸς τούς πιστούς] (9:128/129)»· αὐτόθι σελ. 1.540.

τόν Χριστιανισμόν, τόν δεχόμενον τίν ἐν χρόνῳ Σάρκωσιν τοῦ Λόγου- διά τῆς ὁποίας ἡ Ἱστορία ἥλλαξεν ὀριστικῶς πορείαν καί νόημα.

δ) Τά βιβλία τῶν προφητῶν· Κοράνιον.

Θεμελιώδους σημασίας εἶναι ἐπίσης διά τοὺς μουσουλμάνους ἡ πίστις εἰς τά βιβλία τῶν προφητῶν καί ἰδιαίτερος εἰς τό Κοράνιον, ὡς τό ἐπιστέγασμα τῶν ἱερῶν βιβλίων: «Κατεπέμφθη δέ ἵνα κυρώσῃ τὰς πρό αὐτοῦ Βίβλους καί ἐξηγήσῃ τὰς ἀναμφισβητήτους Γραφάς [Γραφίν]¹⁵, ἃς κατέπεμψεν ὁ Κύριος τοῦ παντός¹⁶...» («Ἰωνᾶς», 10:38). Τό Κοράνιον, ὡς εἶδομεν καί εἰς προηγούμενον κεφάλαιον, θεωρεῖται τόσον τέλειον, ὥστε κατά τήν ἐντός αὐτοῦ εὕρισκομένην ρῆσιν: «...ἐάν «ἐνωθῶσιν ἄνθρωποι καί πνεύματα ἵνα δημιουργήσωσι παρόμοιον τι ἀνάγνωσμα [Qur'ān], δέν θέλουσι δυνηθῆναι νά πράξωσι τοιοῦτόν τι καίπερ βοηθούμενοι ἀμοιβαίως» («Ἡ Νυκτερινή Ὀδοιπορία», 17:90).

Ὡς βιβλία προφητῶν ἀναγνωρίζονται ἡ Πεντάτευχος¹⁷, οἱ Ψαλμοί¹⁸ καί τό Εὐαγγέλιον¹⁹. Συμφώνως πρός τήν κορανικὴν ἄποψιν, τό πρῶτον ἀπεκαλύφθη εἰς τόν Μωυσέα, τό δεύτερον εἰς τόν Δαβίδ καί τό τρίτον εἰς τόν Ἰησοῦν. Κατ' οὐσίαν τά ἱερά βιβλία, ὡς πιστεύουν οἱ μουσουλμᾶνοι, τονίζουν τὰς αὐτὰς ἀληθείας καί ὑπαινίσσονται τό ἔργον τοῦ Μωάμεθ. Ἄλλ' οἱ Ἑβραῖοι καί οἱ χριστιανοὶ ἠλλοίωσαν τά ἱερά κείμενα, τά ἐνόθευσαν καί ἀφήρεσαν ἐξ αὐτῶν τὰς εἰς τόν Μωάμεθ ἀναφερομένας μαρτυρίας: «᾿Ω ὄπαδοί τῆς Βίβλου! Διατί περιβάλλετε τήν ἀλήθειαν μέ τόν χιτῶνα τοῦ ψεύδους; Διατί καλύπτετε

¹⁵ Arberry, *Koran* (1971), I, σελ. 229. Paret, *Koran* (1966), σελ. 171.

¹⁶ Πρόκειται ἐδῶ περὶ τοῦ Κοραίου. Πρβλ. καί Ulimann, *Koran* (1959), σελ. 170 (ἐν συναρτήσει πρός τὰς «ἀναμφισβητήτους Γραφάς»): «es ist daher kein Zweifel, dass er (τό Κοράνιον) vom Herr der Welten gekommen ist».

¹⁷ «Ἐδῶκα εἰς τόν Μωυσῆν τήν Βίβλον καί τήν Διάγνωσιν [Fürkan] ὅπως κατευθυνθῆτε ἐν ὁδῷ εὐθείᾳ» («Ἡ Βούς», 2: 50). «Κατεβίβάσαμεν τήν Πεντάτευχον, περιέχουσαν τό φῶς καί τήν ὁδηγίαν. Οἱ προφῆται, ἀληθῶς πιστοί, ἀφωσιωμένοι τῷ Ἰσλαμισμῷ, ἤθελον δι' αὐτῆς δικάσει τοὺς Ἑβραίους» («Ἡ Τράπεζα», 5:48).

¹⁸ «Ὡσαύτως ἐδώκαμεν τήν ἀποκάλυψιν τῷ Ἀβραάμ καί Ἰσμαῖλ, τῷ Ἰσαάκ καί Ἰακώβ καί ταῖς φυλαῖς, τῷ Ἰησοῦ καί Ἰῶβ, τῷ Ἰωνᾶ καί Ἀαρῶν καί τῷ Σολομῶντι· εἰς δέ τόν Δαυίδ ἐδώκαμεν τό Ψαλτήριον» («Αἱ Γυναῖκες», 4:161). «... καί ἐδώκαμεν τό Ψαλτήριον εἰς τόν Δαυίδ» («Ἡ Νυκτερινή Ὀδοιπορία», 17:57).

¹⁹ «Ἐξαπέστειλε πρός σέ τήν Βίβλον τῆς ἀληθείας, ἥτις κυροῖ τὰς πρό αὐτῆς ἀποκαλυφθείσας κατέπεμψε τήν Πεντάτευχον καί τό Εὐαγγέλιον, ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς ὁδηγός τοῖς ἀνθρώποις» («Ὁ Οἶκος Ἐμᾶν», 3:2). «Ἐπέμψαμεν τόν Ἰησοῦν, υἱόν τῆς Μαριάμ, ἵνα κυρώσῃ τήν Πεντάτευχον. Ἐδώκαμεν αὐτῷ τό Εὐαγγέλιον, ὅπερ ἐμπεριέχει ὡσαύτως τήν ὁδηγίαν καί τό κήρυγμα πρός τοὺς φοβούμενους τόν Κύριον» («Ἡ Τράπεζα», 5: 50).

αυτήν καίτοι γνώσκοντες ταύτην;» («Ὁ Οἶκος Ἐμράν», 3:64). «Ἔω ὄπαδοί τῶν Γραφῶν! ἤλθε πρὸς ὑμᾶς ὁ ἡμέτερος ἀπόστολος ἵνα δηλώσῃ πολλά χωρία, ἅτινα ἀπεκρύνετε ἐκ τῶν Γραφῶν, παραλείποντες πολλά ἄλλα» («Ἡ Τράπεζα», 5:18). Τοιουτοτρόπως, παρὰ τὴν θεωρητικὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀξίας τῆς ἡμετέρας Ἀγίας Γραφῆς, δὲν τὴν μελετοῦν, διότι τὴν θεωροῦν ἠλλοιωμένην. Ἐκλέγουν ἐν τούτοις ὠρισμένους στίχους, ἔχοντες ὡς κριτήριον τὸ Κοράνιον.

ε) Ἀνάστασις τῶν νεκρῶν καὶ ἐσχάτη κρίσις.

Ἐκ τῶν βασικωτέρων μινυμάτων τοῦ Κορανίου καὶ γενικώτερον τοῦ Ἰσλάμ εἶναι ἡ πεποίθησις εἰς τὴν τιμωρίαν τῶν ἁμαρτωλῶν, τὴν ἀνταμοιβὴν τῶν δικαίων, τὸν παράδεισον καὶ τὴν κόλασιν. Πυρρὴν τοῦ κηρύγματος τοῦ Μωάμεθ κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ὑπῆρξεν ὁ τονισμὸς τῆς ἡμέρας τῆς κρίσεως. Ἐν τῷ Κορανίῳ παρατίθενται πλείστα περιγραφαὶ καταστροφῶν, ἐσχατολογικοῦ περιεχομένου, αἵτινες θὰ προηγηθῶν τῆς ἐσχάτης ἡμέρας. Προφητεύεται ἡ εἰσβολὴ τῶν τεράτων Γῶγ καὶ Μαγῶγ, τῶν ἀποκαλυπτικῶν ζῴων· γίνεται ἀκόμη λόγος περὶ σκοτισμοῦ τῆς σελήνης καὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς συμβησομένης ρωγμῆς, περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ἰησοῦ. Συνολικῶς, ἀναφέρονται δέκα σημεῖα προοιωνίζοντα τὸ τέλος τοῦ κόσμου. Τὸ πᾶν θὰ ἐξαφανισθῆ, διὰ τὰ ἀποκατασταθῆ καὶ νὰ κριθῆ. Θ' ἀνοιγῆ κατόπιν τὸ βιβλίον, θὰ γνωσθῶν τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐκ τῆς ζυγοσταθμίσεως τῶν καλῶν καὶ τῶν κακῶν ἔργων θὰ κριθῆ ἡ θέσις ἑνὸς ἐκάστου²⁰. Ὅσοι καταδικασθῶν –ἀδικοι, ἄπιστοι, πονηροί– θὰ ὀδηγηθῶν εἰς τὸν χῶρον τῶν αἰώνιων βασάνων, τὸν Ἄδην· οἱ δίκαιοι θὰ εἰσέλθων εἰς τὸν εὐλογημένον τόπον τοῦ παραδείσου. Ὁ τελευταῖος περιγράφεται ὡς θὰ ἐφαντάζετο τὸν ἰδανικόν τόπον εἰς βεδουίνος τοῦ Ζ' αἰῶνος μ.Χ.: με' ὕδατα πηγῶν, καρποφόρα δένδρα, ὠραίας μελανοφθάλμους γυναῖκας εὐρισκομένας εἰς τὴν διάθεσιν ὄλων τῶν κατοίκων τοῦ παραδείσου, οἶνον (τὸν ὁποῖον ἔχουν στερηθῆ εἰς τὴν ζωὴν των οἱ μουσουλμᾶνοι) κ.λπ.

(Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως); «Τῶν δὲ ἀπίστων τὰ ἔργα ἔσσονται ὡς ὁ ἀντικατοπτρισμὸς τῆς ἐρήμου, ὃν ὁ διψῶν ἐκλαμβάνει ὡς ὕδωρ καὶ ὄμως προχωρῶν οὐδὲν εὐρίσκει. Θὰ εὐρῆ ὄμως ἐνώπιον αὐτοῦ τὸν Θεόν ὅστις θὰ καταλογίσῃ αὐτόν. Ὁ Κύριος εἶναι ἀκριβῆς εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς του» («Τὸ Φῶς», 24:39).

²⁰ Γενικώτερον περὶ τῆς ἐσχατολογίας εἰς τὴν μουσουλμανικὴν θεολογίαν βλ. T. Andrae, *Die letzten Dinge*, deutsch von H. H. Schaeder (Leipzig 1940, ²1941, σσ. 114-126. L. Gardet, "Les fins derniers selon la théologie musulmane", *Revue Thomiste* 56 (1956), σσ. 445-479, 57 (1957), σσ. 246-300, Schimmel, *Islam* (1971), σσ. 184-190.

Τά αναπτυχθέντα πέντε σημεία αποτελούν τās βασικές πεποιθήσεις ἐκάστου πιστοῦ, «τά θεμέλια τῆς πίστεως» του· συνιστοῦν, κατὰ τό Κορανίον, τίν σπονδυλικήν στήλην τοῦ ὀρισμοῦ τῆς μουσουλμανικῆς εὐσεβείας καί πίστεως:

«...εὐσεβεῖς εἶναι οἱ πιστεύοντες εἰς τόν Θεόν, εἰς τούς Ἀγγέλους αὐτοῦ, εἰς τίν ἡμέραν τῆς κρίσεως, εἰς τίν Βίβλον καί εἰς τούς Προφήτας...». («Ἡ Βουῶς», 2: 172).

στ) Ἀπόλυτος προορισμός τοῦ ἀνθρώπου;

Εἰς τά ἀνωτέρω βασικά ἄρθρα πίστεως τοῦ Ἰσλάμ ὠρισμένοι θεολόγοι προσθέτουν καί ἕν ἕκτον: τίν πίστιν εἰς τόν ὑπό τοῦ Θεοῦ προορισμόν τοῦ ἀνθρώπου. Βάσιν τῆς μουσουλμανικῆς σκέψεως ἀποτελεῖ, ὡς εἶδομεν, ἡ πεποιθήσις ὅτι ὁ Θεός εἶναι ὁ ἐξουσιαστής ὅλων τῶν ὄντων καί τῶν πλευρῶν τῆς ζωῆς, ὁ προσδιορίζων τά πάντα. Ὅ,τι ἐκεῖνος καθορίζει, οὐδεὶς δύναται νά τό παραβλέψη ἢ νά τό ἀνατρέψη. Τό ὅλον ὅμως πρόβλημα τῆς ἰσλαμικῆς ἀπόψεως περί τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου –τό ὅποῖον συνήθως ἀπλοποιοῦμεν ἀποδίδοντες εἰς τόν μουσουλμᾶνον μίαν παθητικὴν μοιρολατρίαν (κισμέτ)– εἶναι περίπλοκον· διότι ἐν τῷ Κορανίῳ ἀπαντοῦν ἀφ' ἑνός μὲν ἐδάφια ἀρνούμενα οἰανδήποτε δυνατότητα ἐλευθερίας, ἀφ' ἑτέρου δέ ἄλλα ἀποδεχόμενα τίν ἐλευθερίαν ταύτην, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται καί ἡ ἀνθρωπίνη εὐθύνη²¹. Θά εἴμεθα ὅμως λίαν ἀπαιτητικοί ἐάν ἠθέλομεν νά εὐρωμεν εἰς τās βασικῶς ἀπλᾶς θεολογικὰς διδασκαλίας τοῦ Ἰσλάμ τίν λύσιν ἑνός προβλήματος, εἰς τό ὅποῖον ἡ χριστιανικὴ θεολογικὴ σκέψις εἰς διάστημα εἴκοσι αἰῶνων δέν ἔχει δώσει ἀπάντησιν ἱκανοποιούσαν ἀπολύτως τίν λογικὴν.

ζ) Ἄφεσις ἁμαρτιῶν. Ἐσχατολογία.

Οἱ μουσουλμᾶνοι βεβαίως δέν πιστεύουν εἰς τίν Ἐκκλησίαν καί εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἐν τῇ χριστιανικῇ ἐννοίᾳ. Ὡς ὑποκατάστατον τῆς πρώτης θά ἠδύνατο νά θεωρηθῆ ἡ μουσουλμανικὴ ἡμπα. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τίν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, ἡ ἰδέα αὕτη διαστίζει τίν διδασκαλίαν τοῦ Κορανίου²². Ἀδιακόπως τονίζεται ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἐλεήμων, πολυέλεος, φιλεῦσπλαχνος καί ἔτοιμος νά συγχωρῇ τās ἁμαρτίας τῶν ἀνθρώπων, ὅταν ἐπιστρέφουν εἰς Αὐτόν. Ἐν τούτοις ἡ συγχώρησις δέν νοεῖται ὡς κάθαρσις ἢ ἀνακαίνισις· διότι κατὰ τίν μου-

²¹ Βλ. κλασσικόν ἔργον W. Montgomery Watt, *Free Will and Predestination in Early Islam* (London 1948). Πρβλ. M. Abdul Rauf, "The Qur'an and Free Will", *MW* 60 (1970), σσ. 205, 289. Schimmel, *Islam* (1971), σσ. 183-184. Γρ. Ζιάκα, *Ἡ ἐννοια τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως καί τοῦ κακοῦ εἰς τόν μεταγενέτερον ἰσλαμικόν μυστικισμόν* (Θεσσαλονίκη 1973).

²² Abd al-Tafahum, "Seek Forgiveness of God", *MW* 47 (1957), σσ. 239-247.

σουλμανικήν διδασκαλίαν δέν ύφίσταται προσαπορικόν άμάρτημα καί ή άμάρτία δέν έπιδρα επί τής φύσεως του άνθρώπου.

Ή άνάστασις των νεκρών καί ή αιώνιος ζωή άποτελοϋν πρωταρχικήν διδασκαλίαν του Κορανίου, ώς είδομεν άνωτέρω κατά τήν ανάπτυξιν των θεολογικών θεμελίων του Ίσλάμ. Άξιοσημείωτον είναι ότι κατά τήν κορανικήν διαβεβαίωσιν καί έξ άλλων θρησκευών άνθρωποι πιστεύοντες εις τόν Θεόν καί τήν μέλλουσαν κρίσιν καί συμμορφούντες τήν ζωήν των προς αυτές τάς δύο ύφίστας άληθείας, ουδέν έχουν νά φοβηθούν, διότι τελικώς θά σωθούν: «Βεβαίως, οί πιστεύσαντες καί οί όπαδοί τής έβραϊκής θρησκείας, οί Χριστιανοί καί οί Σαβαίοι²³ καί πάντες όσοι έπίστευσαν εις τόν Θεόν καί εις τήν ήμέραν τής κρίσεως, πράττοντες τά άγαθά, θά άνταμειφθώσι παρά του Κυρίου των, ουδένα φόβον θά έχωσι καί δέν θά πενήθωσι» («Η Βούς», 2:59).

* * *

Κατόπιν των άνωτέρω είναι σαφές ότι τό Κοράνιον συμμερίζεται πολλές χριστιανικές άντιλήψεις, ένώ μετά πείσματος άποκηρύσσει ώρισμένας βασικές. Άμφίγνωμον παρουσιάζεται ιδιαίτερος έναντι των χριστιανών. Ένίοτε όμιλεί περί αυτών μετά συμπαθείας, κατ' άντιδιαστολίην προς τούς όπαδούς άλλων θρησκευών. «Θά άνακαλύψης ότι μεταξύ των ανθρώπων οί Έβραίοι καί οί πολυθεϊσται είσιν έχθροί άσπονδοί των Μουσουλμάνων, καί ότι οί καλούμενοι Χριστιανοί [Nasāra] είναι οί μάλλον διατεθειμένοι νά αγαπώσι τούς πιστούς· τοϋτο δέ διότι έχουσιν ίερείς καί μοναχούς καί διότι είσιν άνευ ύπεροφίας» («Η Τράπεζα», 5:85). Άλλοτε καταφέρεται μετά σφοδρότητος έναντίον Ιουδαίων καί χριστιανών: «Όσοι πιστοί! Μή συνάπτετε σχέσεις μετά των Έβραίων, ούτε μετά των Χριστιανών· οϋτοι είναι φίλοι άλλίλων. Όστις έξ ύμων συνάψει φιλίαν μετ' αυτών, θά όμοιάση αυτοίς. Ό Κύριος δέν κατευθύνει αισίως τούς διεφθαρμένους» («Η Τράπεζα», 5:56). Οϋτως, οί μουσουλμάνοι άναλόγως των διαθέσεών των δύνανται νά δικαίώσουν καί τήν φιλίαν καί τήν έχθρότητα των προς τούς χριστιανούς.

²³ Ταυτόσημος προς τήν αίρεσιν των Μανδαίων ή ήμεροβαπτιστών ή μαθητών του Ίωάννου, κατοκούντων εις τήν Μεσοποταμίαν καί άριθμούντων μερικές χιλιάδας όπαδών· ή σύγχρονος έρευνα παραδέχεται ότι άνήκουν μάλλον εις τήν αίρεσιν των Όφιτών. Εκτός τής άνωτέρω μνείας, τό Κοράνιον αναφέρεται εις αυτούς εις τάς σύρας: «Η Τράπεζα», 5:73 καί «Η Ίερά Άποδημία», 22:17 Rodwell, *Koran* (1971), σελ. 344, σμ. 2. Πρβλ. J. Schmid, "Mandäismus", *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 6, σσ. 1343-1347.

Τό Κοράνιον γενικῶς διακηρύσσει ὅτι: «Ὅστις ἐπιθυμῆι ἄλλην λατρείαν, διάφορον τῆς ὑποταγῆς εἰς τόν Ἰσλαμισμόν, δέν θά εἶναι δεκτός παρ' αὐτοῦ, καί ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ οὗτος ἔσται μετὰ τῶν ἀπολωλότων» («Ὁ Οἶκος Ἐμράν», 3:79)²⁴. Ἀλλά πρός ὀρθήν κατανόησιν τοῦ ἀνωτέρω χωρίου πρέπει νά ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι, κατά τήν διδασκαλίαν τοῦ Μωάμεθ, τό Ἰσλάμ ἀποτελεῖ τήν βαθυτέραν ἔκφρασιν τόσον τῆς θρησκείας τῶν ἑβραίων, ὅσον καί τῶν χριστιανῶν· ὁ ἀρχικός, ὁ «ἀνόθευτος» διπλαδῆ Ἰουδαϊσμός καί ὁ πραγματικός Χριστιανισμός εἶναι islām = ὑποταγή εἰς τόν Θεόν. Ὡς κοινόν ἔδαφος πάντων, ὡς δοθεῖσα εἰς τούς «ὄπαδούς τῶν Γραφῶν» «ἀληθῆς θρησκεία» ὀρίζεται ἡ «μετ' εὐλαβείας λατρεία τοῦ Θεοῦ, ἡ πρός τόν Κύριον ὑπακοή, ἡ τήρησις τῆς προσευχῆς, καί ἡ ἐλεημοσύνη» («Ἡ Ἐναργής Ἑνδειξις», 98:4). Τά ἱερά των κείμενα ἐνοθεύθησαν καί ἠλλοιώθησαν²⁵, τά γνήσια ὁμως εὐρίσκονται ἐντός τῆς γραμμῆς τοῦ Ἰσλάμ. Ἐπομένως, ὅταν εἰς τό Κοράνιον γίνεται λόγος περὶ Ἰσλάμ, δέν νοεῖται ὅ,τι ἡ Ἱστορία τῶν Θρησκευμάτων ἀποκαλεῖ «Ἰσλαμισμόν», ἀλλ' ἡ καθαρά μορφὴ τῆς Θρησκείας, συμπεριλαμβανομένων τοῦ Χριστιανισμοῦ καί τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

Οὕτω π.χ. τονίζεται ὅτι: «Ὁ Ἀβραάμ δέν ἦτο οὔτε Ἑβραῖος, οὔτε Χριστιανός, ἀλλ' ἦτο Μουσουλμάνος»²⁶ («Ὁ Οἶκος Ἐμράν», 3:60). Ὡσαύτως «Μουσουλμάνοι» ἀποκαλοῦνται καί οἱ Μαθηταί τοῦ Ἰησοῦ: «Ἡμεῖς, ἀπεκρίθησαν οἱ μαθηταί (εἰς τόν Ἰησοῦν), θέλομεν σέ βοηθήσει ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ Θεοῦ, καί σύ θά ὁμολογήσῃς ὅτι ἐσμέν Μουσουλμάνοι» (αὐτόθι, στίχ. 45)²⁷.

²⁴ Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς εἶχεν ἐπισημάνει τὰς ἀντιφατικὰς δηλώσεις τοῦ Κορανίου σχετικῶς μέ τήν σωτηρίαν τῶν ὀπαδῶν τῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν: «Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ λεγομένῳ Μπακαρά, ὅπερ ἐρμηνεύεται δάμαλις («Ἡ Βούς», 2) ὡς οἱ Ἰουδαῖοι καί οἱ Χριστιανοὶ σωθῆναι μέλλουσιν· ἐν δέ τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμράμ («Ὁ Οἶκος Ἐμράν», 3) αὐθίς φησὶν ὅτι οὐδεὶς δύναται σωθῆναι ἄνευ τῶν ἐν τῷ νόμῳ τῶν Ἰσλαμικῶν» («Κατά Μωάμεθ»: PG, 154, 585C).

²⁵ «Διέστρεψαν [οἱ υἱοὶ τοῦ Ἰσραὴλ] τούς λόγους τῶν Γραφῶν, καί ἐλησμόνησαν μέρος ἐκείνου ὅπερ ἐδιδάχθησαν. Μὴ παύσης ἀποκαλύπτων τὰς ἐπιβουλάς αὐτῶν· ἐκτός ὀλίγων, πάντες εἰσὶν ἔνοχοι. Συγχώρησαν ὁμως αὐτούς, διότι ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ τούς γενναίους. / Καί μετὰ τῶν καλουμένων Χριστιανῶν συνήραμεν συνθήκην, ἀλλά καί οὗτοι ἐλησμόνησαν μέρος τῶν διδασχθέντων.../Ὡ ὀπαδοὶ τῶν Γραφῶν! ἦλθε πρός ὑμᾶς ὁ ἡμέτερος Ἀπόστολος ἵνα δηλώσῃ πολλά χωρία ἅτινα ἀπεκρύψατε ἐκ τῶν Γραφῶν, παραλείποντες πολλά ἄλλα» («Ἡ Τράπεζα», 5:16-18).

²⁶ «Hanīfan musliman». Βλ. Paret, *Koran* (1966), σελ. 49. Bell, *Qur'an* (1960), σελ. 51 (a Hanf) καί Montet, *Koran* (1949), σελ. 136 καί σμκ. 3. Arberry, *Koran* (1971), I, σελ. 83: «a Muslim and one of pure faith». Θά ἡδύνατο νά ἀποδοθῆ διά τῆς φράσεως: ἀνθρώπος καθαρὰς (ὀρθῆς, μονοθεϊστικῆς) πίστεως, ὑποτεταγμένης εἰς τόν Θεόν.

²⁷ Ὁρθ.: «Εἴμεθα βοηθοὶ τοῦ Θεοῦ· πιστεύομεν εἰς τόν Θεόν, μαρτύρησον ὅτι εἴμεθα ὑποτεταγμένοι [muslim] (αὐτῷ)». Βλ. Rodwell, *Koran* (1971), σελ. 391. Paret, *Koran* (1966), σελ. 48. Arberry, *Koran* (1971), I, σελ. 81. Bell, *Qur'an* (1960), σελ. 50 κ.ἄ. Πλείονα περὶ τῆς στάσεως τοῦ Μωάμεθ ἔναντι τῶν χριστιανῶν βλ. A. – T. Khouiry, "Mohammed und die Christen in der Aussage des

Ἐν κατακλείδι θά ἡδύνατο, νομίζομεν, νά λεχθῆ ὅτι διά πολλοὺς μουσουλμάνους ὁ Χριστιανισμὸς θεωρεῖται ἠλλοιωμένον, παραχαραγμένον «Ἰσλάμ», ἐνῶν διά πολλοὺς χριστιανούς τὸ Ἰσλάμ εἶναι εἷς παρεφθαρμένος, μὴ κατανοηθεὶς καὶ ἀφομοιωθεὶς ὀρθῶς Χριστιανισμὸς.

2. ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΟΙ ΠΕΝΤΕ ΣΤΥΛΟΙ ΤΟΥ «ΟΙΚΟΥ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ»

Ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ συνιστᾶ, κατὰ τὸ Κοράνιον, τὴν οὐσιαστικωτέραν ἔκφρασιν τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως. «Ἐπλασα τὰ πνεύματα καὶ τοὺς ἀνθρώπους μόνον διά νά μέ λατρεύωσι» («Οἱ Διασπείροντες», 51:56), λέγει ὁ Ἀλλάχ. «...Ἦ ἄνθρωποι! Λατρεύετε τόν Κύριον ὑμῶν, τόν πλάσαντα ὑμᾶς καὶ τοὺς προγόνους ὑμῶν. Φοβήθητέ με» («Ἡ Βοῦς», 2:19). Τάς πρακτικές ἐκφράσεις τῆς μουσουλμανικῆς θρησκευτικότητος συνιστοῦν πέντε βασικά καθήκοντα, ἀποκαλούμενα συνήθως «πέντε θεμέλια» ἢ «πέντε στῦλοι», ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ὁ «Οἶκος τοῦ Ἰσλάμ». Συμφώνως πρὸς τὴν Παράδοσιν ὁ Προφήτης ἐδήλωσε: «Τὸ Ἰσλάμ ἔχει ἀνεγερθῆ ἐπὶ πέντε πραγμάτων: ἐπὶ τῆς μαρτυρίας ὅτι δέν ὑπάρχει θεὸς πλὴν τοῦ Ἀλλάχ καὶ ὅτι ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ Ἀπόστολος τοῦ Ἀλλάχ· ἐπὶ τῆς τακτικῆς προσευχῆς· ἐπὶ τῆς ἐλεημοσύνης· τῆς ἱεράς ἀποδημίας εἰς τόν Οἶκον· καὶ τῆς νηστείας κατὰ τὸν μῆνα Ramadān²⁸».

α) Ὁμολογία πίστεως: *shahāda* (σαχάντα).

Πολλάκις τῆς ἡμέρας ὁ μουσουλμάνος ὑποχρεοῦται νά ἐπαναλαμβάνῃ, μέ τρόπον τελετουργικόν, τὸ πιστεύω τοῦ Ἰσλάμ:

«La ilāha illā llāh

Muhammadu rasūlu llāh»:

Korans", *Theologie und Glaube* 58 (1968), σσ. 244-254. S.M. Iqbal, "Prophet Muhammad and the Non-Muslim Minorities", *JRAI*, 1, No 11 (1974), σσ. 15-24.

²⁸ Τὴν ἀνωτέρω χαντίθ συνέλεξαν οἱ al-Bukhārī καὶ Muslim καὶ περιέλαβεν εἰς τὴν ἐπιτομὴν τοῦ ὁ Al-Nawawī, *Arbaʿīn* 3, Πρβλ. Schacht, *Islam* (1931), σελ. 16, Jeffery, *Reader* (1962), 1962, σελ. 146. Doi, *Introduction* (1971), σσ. 69-70.

Μερικοὶ θεωροῦν ὡς ἕκτον στῦλον τὸν ἱερόν πόλεμον (jihad). Εἰς τὴν 29^η Hadīth τῆς ἐπιτομῆς τοῦ Al-Nawawī, μετὰ τὴν ἀπαρίθμησην τῶν πέντε βασικῶν στύλων προστίθεται ἡ ἕξτις δὴλωσις τοῦ Προφήτου: «Ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἰσλάμ καὶ ὁ στῦλος του εἶναι αἱ προσευχαὶ καὶ ἡ ὑψίστη κορυφὴ του εἶναι ὁ ἱερός πόλεμος»· παρὰ Schacht, ἐνθ' ἄν., σελ. 22. Jeffery, ἐνθ' ἄν., σελ. 155.

«Δέν ὑπάρχει ἕτερος θεός πλὴν τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Μωάμεθ (εἶναι) ὁ ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ».

Ἡ ἀνωτέρω δίλωσις, καίτοι δέν ἀπαντᾷ αὐτοτελής εἰς τό Κοράνιον, συνοψίζει τήν κεντρικήν διδασκαλίαν του²⁹. Ἀποτελεῖ μίαν ἔντονον διαμαρτυρίαν κατά πάσης μορφῆς εἰδωλολατρίας, μίαν στεντορίαν διακήρυξιν τοῦ πυρῆνος τῶν ἰσλαμικῶν πεποιθήσεων. Ἡ shahāda, γεγραμμένη ἀραβιστί ἐντός κύκλου, ἀποτελεῖ τό βασικόν ὀπτικόν σύμβολον τοῦ Ἰσλάμ. Ἐπαναλαμβανομένη χαράσσεται εἰς τήν μνήμην καί τήν καρδίαν τοῦ μουσουλμάνου, καί ἀπαγγελλομένη μετ' εὐλαβείας θέτει τόν πιστόν ἐν κατανύξει καί ὑποταγῇ ἐνώπιον τοῦ μυστηρίου τοῦ Ἐνός Θεοῦ, τοῦ ἀποκλειστικοῦ Κυρίου τοῦ Σύμπαντος.

β) Προσευχή: *ṣalāt* (σαλάτ), *namaz* (νάμαζ).

Ἡ βασική λατρευτική πρᾶξις τοῦ μουσουλμάνου εἶναι ἡ προσευχή. Ἐνω τῶν τεσσαράκοντα ἐδαφίων τοῦ Κορανίου ἀναφέρονται εἰς αὐτήν. Ἡ *ṣalāt* ἀποτελεῖ «τελετουργίαν» αἴνου καί ὑποταγῆς εἰς τόν Θεόν. Εἶναι πηγὴ πνευματικῆς μακαριότητος: «Εὐδαίμονες οἱ πιστοί./Οἱ προσευχόμενοι μετὰ ταπεινοφροσύνης» («Οἱ Πιστοί», 23:1-2). Εἶναι «ἡ κλεῖς τοῦ παραδείσου».

Οἱ μουσουλμᾶνοι προσεύχονται πεντάκις τῆς ἡμέρας: τήν πρωίαν μεταξύ χαυραγῆς καί ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, τήν μεσημβρίαν, περὶ τήν τρίτην ἀπογευματινὴν, μετὰ τήν δύσιν τοῦ ἡλίου καί τό ἑσπέρας, ὅταν πλέον κυριαρχῇ τό σκότος. (Πρβλ. ἡμέτερον λατρευτικόν ρυθμόν: ὄρθρον, ἕκτην ὥραν, ἐνάτην, ἑσπερινόν, ἀπόδειπνον). Τό Κοράνιον ἀναφέρει μόνον τρεῖς ὑποχρεωτικὰς προσευχὰς – τονίζον ἰδιαίτερος τήν μεσημβρινήν: «Τηρεῖτε τὰς προσευχὰς καί τήν προσευχήν τήν μεσαίαν, καί ἐγέρθητε ἐξ αὐτῆς συγκεκινημένοι ἐξ εὐλαβείας» («Ἡ Βοῦς», 2:239). Οἱ εὐσεβέστεροι προσεύχονται ὀκτάκις τοῦ ἡμερονηκτίου³⁰. Ὅσοι λόγῳ ἀνυπερέβλητου ἐμποδίου, π.χ. οἱ ταξιδεύοντες, δέν εἶναι εἰς θέσιν νά τηρήσουν τό ἀνωτέρω ὥράριον τῆς *ṣalāt*, δύνανται νά μεταθέτουν εἰς ἄλλας ὥρας τὰς δεήσεις των. Εἰς πολεμικὰς περιόδους τό ἥμισυ τοῦ στρατοῦ ἀφοσιώνεται εἰς τήν

²⁹ Εἰς τό περιεχόμενον τοῦ πρώτου σκέλους τῆς ἀντιστοιχοῦν πολλὰ ἐπὶ μέρους ἐδάφια· ὅπως: «Ὁ Θεός! Οὐδεὶς ἕτερος Θεός πλὴν ἐκείνου τοῦ ζῶντος, τοῦ ἀαλλοιώτου!...» («Ἡ Βοῦς», 2:256). «Εἰπέ· εἰς ἔστιν ὁ Θεός. / Ὁ Θεός ὁ αἰώνιος. / Οὐδέποτε ἐγέννησε καὶ οὐδέποτε ἐγεννήθη. / Οὐδὲν ὄν ὁμοιάζει πρὸς αὐτόν» («Τό Ἐνιαῖον τοῦ Θεοῦ», 112:1-4). Ὡς πρὸς τό δεύτερον σκέλος, χαρακτηριστικώτερος εἶναι ὁ κορανικὸς στίχος: «Εἰπέ αὐτοῖς·/Ὡ ἄνθρωποι! ἐγὼ εἰμι ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀποσταλὴς Προφήτης, εἰς πάντας ὑμᾶς» («Ἐλ. Ἀαράφ» 7:157).

³⁰ Ὅταν ὁ ἥλιος ἔχει πλέον ἀνυψωθῇ εἰς τόν οὐρανόν, περὶ τήν 11^{ην} προμεσημβρινήν, καί μετὰ τό μεσονύκτιον· *HDI* (1964), σελ. 469.

καθιερωμένην προσευχήν, ἐνῶ τό ἕτερον εὐρίσκεται ἐν ἐτοιμότητι³¹.

Πρὸ τῆς *ṣalāt* ἐπιβάλλεται τελετουργικὴ νήρις τοῦ προσώπου, τῶν χειρῶν μέχρι τῶν ἀγκῶνων καὶ τῶν ποδῶν μέχρι τῶν ἀστραγάλων. Ἐλλεῖπει ὕδατος ὁ πιστός δύναται νά χρησιμοποίη λεπτίν ἄμμον³². Ὁ προσευχόμενος ὀφείλει νά εἶναι νηφάλιος, τελετουργικῶς ἐξηγνισμένος. Ἡ προσευχὴ γίνεται εἰς καθαρὸν τόπον καὶ ἐπὶ εἰδικοῦ τάπτου.

Ἐκ τῶν βασικωτέρων δομικῶν στοιχείων τῆς μουσουλμανικῆς προσευχῆς εἶναι: (α) μερικαὶ σύντομοι ἀναφωνήσεις, ὅπως *Allāhu akbar*, δηλ. «Ὁ Ἄλλάχ εἶναι μέγας» ἢ «Μέγας ὁ Θεός» (γνωστί ὡς *takbīr*) καὶ ἡ δοξολογικὴ φράσις: *subhāna llāhi*, ἦτοι «Κηρύσσω τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ» ἢ «Δόξα τῷ Θεῷ» (γνωστί ὡς *tasbīh*)· ἀμφότεραι ἐπαναλαμβάνονται πολλάκις τῆς ἡμέρας, (β) Κορανικαὶ περικοπαὶ μεταξύ τῶν ὁποίων πρωτεύουσιν θέσιν κατέχει ἡ πρώτη σούρα ἡ ἀποκαλουμένη *Fātiha* (Ἐναρξίς):

«Ἐν ὀνόματι τοῦ οἰκτίρμονος καὶ ἐλεήμονος Θεοῦ.

Αἴνος τῷ Θεῷ Κυρίῳ τοῦ παντός.

Οἰκτίρμονι καὶ ἐλεήμονι.

Δεσπότη ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως.

Σέ προσκυνοῦμεν καὶ σέ ἰκετεύομεν.

Ὅδηγησον ἡμᾶς ἐν ὁδῷ εὐθείᾳ.

Ἐν τῇ ὁδῷ τῶν εὐεργετηθέντων παρὰ σοῦ.

Καὶ οὐχὶ ἐν τῇ τῶν ὑποπεσόντων εἰς τὴν ὀργὴν σου καὶ ἐν τῇ τῶν πεπλανημένων».

Πρόκειται περὶ τῆς τυπικωτέρας προσευχῆς τοῦ Ἰσλάμ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν καρδίαν τῆς μουσουλμανικῆς πνευματικότητος καὶ παραλληλίζεται πρὸς τὸ χριστιανικόν «Πάτερ ἡμῶν»³³.

Εἰς καθωρισμένῃς ὥρας ὁ κῆρυξ (*mu'azzin*) ἀνερχόμενος ἐπὶ τοῦ πυργίσκου

³¹ Schimmel, *Islam* (1971), σελ. 146.

³² «Ὡ πιστοὶ! δασάκις μέλλετε νά προσευχηθῆτε, νήριτε τὸ πρόσωπον καὶ τοὺς βραχίονας μέχρι τοῦ ἀγκῶνος καὶ σπογγίσατε τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς πόδας μέχρι τῶν ἀστραγάλων» («Ἡ Τράπεζα», 5:8). «Ὡ πιστοὶ! Μὴ προσεύχεσθε ἐνῶ εἴσθε μεθύοντες· ἀναμένετε μέχρις οὗ συνελθόντες αἰσθανθῆτε ὅ,τι προσφέρετε. Ὡσαύτως μὴ προσεύχεσθε ἐνῶ εἴσθε ἀκάθαρτοι· ὀφείλετε νά νηφθῆτε πρότερον, ἐκτός ἐάν εὐρίσκεσθε εἰς ὁδοποιρίαν. Ἐάν ἀσθενῆτε ἢ ταξιθεύητε, ἢ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐξεπληρώσατε τὴν φυσικὴν ὑμῶν ἀνάγκην, ἢ συνουσιάσθητε μετὰ γυνακός, τρίψατε τὸ πρόσωπον καὶ τὰς χεῖρας, ἐν ἐλλείψει ὕδατος, μέ λεπτίν ἄμμον. Ὁ Θεός εἶναι ἐπιεικέστατος καὶ πολυεύσπλαχνος» («Αἱ Γυναῖκες», 4: 46).

³³ Ἐκτενῆ καὶ βαθειὰν ἀνάλυσιν τοῦ τυπικοῦ τῆς προσευχῆς, καθὼς καὶ συσχετίσιν πρὸς τὴν χριστιανικὴν λατρευτικὴν ὁρολογίαν βλ. εἰς C.E. Padwick, *Muslim Devotions. A study of Prayer - Manual in Common Use* (London 1961).

του τεμένους ή ιστάμενος επί τινος βάρθρου πλησίον του πλήθους καλεῖ μελωδικῶς τούς πιστούς νά προσέλθουν εἰς τήν προσευχήν:

«Ὁ Θεός εἶναι μέγας! (τετρακίς).

Ὁμολογῶ ὅτι δέν ὑπάρχει ἕτερος θεός πλὴν τοῦ Θεοῦ (δίς).

Ὁμολογῶ ὅτι ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ Ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ (δίς).

Προσέλθετε εἰς τήν προσευχήν (δίς).

Προσέλθετε εἰς τήν σωτηρίαν (δίς).

Δέν ὑπάρχει ἕτερος θεός πλὴν τοῦ Θεοῦ».

Κατά τήν πρωινήν πρόσκλησιν προστίθεται: «Ἡ προσευχή εἶναι καλλιτέρα τοῦ ὕπνου».

Οἱ πιστοί, ἀνυπόδητοι, ἀφοῦ νιφθοῦν καί ἔτοιασθοῦν, στρέφονται πρός τήν κατεύθυνσιν τῆς Μέκκας. Κατά τήν ὁμαδικήν προσευχήν ὁ διευθύνων ἵσταται πρό τῆς συνάξεως, ἡ ὁποία παρατάσσεται ὀπισθεν αὐτοῦ – ὡς νά ἐπρόκειτο νά ὀδηγηθῆ εἰς παρέλασιν. Οἱ πιστοί ἐπαναλαμβάνουν τάς φράσεις καί τάς ἀντιστοίχους κινήσεις τοῦ διευθύνοντος. Ἡ *ṣalāt* ἀρχίζει μέ τήν ἀπαγγελίαν τῶν φράσεων τῆς προσκλήσεως τοῦ μουεζίνη. Κατόπιν ὁ προσευχόμενος, ἵστάμενος εἰς προσοχήν, λέγει: «Προτίθεμαι νά προσφέρω εἰς μόνον τόν Θεόν μετ' εἰλικρινοῦς καρδίας, ἐστραμμένος πρός τήν Μέκκαν τήν πρωίαν ταύτην (ή τήν μεσημβρίαν κ.λπ.) δύο rak'a. Ἡ καθιερωμένη μουσουλμανική προσευχή ἔχει ἕναν αὐστηρῶς καθορισμένον ρυθμόν, εἰς τόν ὁποῖον μετέχει ὁλόκληρον τό σῶμα.

Ἡ μεσημβρινή προσευχή τῆς Παρασκευῆς³⁴ γίνεται ἀπό κοινοῦ εἰς τό τέμενος³⁵. Ὁ *imām*, ἵστάμενος ἔμπροσθεν τῆς συνάξεως, ἀπαγγέλλει τούς καθορισμένους στίχους τοῦ Κορανίου, οἱ δέ πιστοί, εἰς ζυγούς ὀπισθεν αὐτοῦ, ἐκτελοῦν ρυθμικῶς τάς προβλεπομένας κινήσεις. Κατά τήν περίοδον τῆς νηστείας ἡ τήρησις τῆς προσευχῆς εἶναι αὐστηροτέρα. Ὁ ὅλος παλμός τοῦ πλήθους ἐντυπωσιάζει καί συγκινεῖ³⁶.

³⁴ Κατά τήν μουσουλμανικήν παράδοσιν «ἡ Παρασκευή ἐθεσπίσθη ὡς ἱερά ἡμέρα τόσον διά τούς ἰουδαίους, ὅσον καί τούς χριστιανούς, ἀλλ' ἐκεῖνοι ἐνίργησαν ἀντιθέτως πρός τήν ἐντολήν. Οἱ ἰουδαῖοι ὥρισαν τό Σάββατον καί οἱ χριστιανοί ὥρισαν τήν Κυριακήν». Κατ' ἄλλην παράδοσιν, ἡ Παρασκευή ἦτο ἡμέρα «κατά τήν ὁποίαν ὁ Ἀδάμ εἰσῆχθη εἰς τόν παράδεισον, ἡ ἡμέρα κατά τήν ὁποίαν ἐξεδιώχθη, ἡ ἡμέρα κατά τήν ὁποία μετενόησε καί κατά τήν ὁποίαν ἀπέθανε. Θά εἶναι ἐπίσης ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως». *HDI* (1964), σελ. 131. Πλεῖονα βλ. S.D.Goitein, "The Origin and Nature of the Muslim Friday Worship", *MW* 49 (1959), σσ. 183-195. H. Kamel, *City of Wrong: A Friday in Jerusalem*, transl. from the Arabic with an introduction by Cragg (Amsterdam 1959).

³⁵ Περί τοῦ ἰσλαμικοῦ τεμένους, τό ὁποῖον ἀποτελεῖ τό λατρευτικόν κέντρον τῶν μουσουλμάνων, βλ. ἐναργῆ μελέτην τοῦ J. Pedersen, "Masdjid", *SEI* (1961), σσ. 330-353.

³⁶ Πλεῖονα, βλ. F. Peirone, *L' Islam prega osi. Note sulla preghiera quotidiana dell' Islam* (Torino 1968). Y. Moubarac, "La Prière Coranique en Islām", *Eglise Vivante* (1956), σσ. 411-423. A. Schim-

γ) Ἐλεημοσύνη: zakāt (ζακάτ)· ἀγαθοεργία (ṣadaqa).

Μετ' ἰδιαιτέρας ἐπιμονῆς, συχνάκις μετὰ λυρικοῦ πάθους, τὸ Κοράνιον συνιστᾷ τὴν ἐλεημοσύνην³⁷. ὀγδοήκοντα δύο ἐδάφια ἀναφέρονται εἰς αὐτὴν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν προσευχὴν· ἡ μία θεωρεῖται στοιχειῶδες χρέος πίστεως καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ἄλλη πρὸς τὴν κοινότητα. Ἡ ἰσλαμικὴ ἐλεημοσύνη ἀπὸ τινος πλευρᾶς διευρύνει τὴν παλαιοτάτην ἀρετὴν τῆς ἀραβικῆς φυλῆς, τὴν φιλοξενίαν. Ὁ Μωάμεθ ἀνύψωσε ταύτην εἰς ἀξιόμισθον θρησκευτικὴν πράξιν. Θεωρεῖται καθῆκον παντός ἐνήλικος μουσουλμάνου καὶ παρέχεται εἰς χρῆμα ἢ εἰς εἶδος ἐπὶ τῇ βάσει λεπτομερῶν διατάξεων τῆς ἰσλαμικῆς νομοθεσίας. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐλεημοσύνης – φόρου κοινωνικῆς προνοίας – ἀναλογεῖ πρὸς τὸ 1/40 τῶν οἰκονομῶν τοῦ πιστοῦ, ἥτοι τοῦ πλεονάσματος μετὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἐξόδων του. Ἐπὶ πλεόν τῆς καθιερωμένης zakāt συνηθίζεται προσφορά τροφῆς ἐπὶ τῇ λήξει τοῦ Ramadān (Ραμαζανίου) εἰς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην ὡς καὶ ἄλλα προαιρετικὰ προσφορὰ, ἀγαθοεργία (ṣadaqa)³⁸. Αἱ ἐλεημοσύναι ἐξυλεύουν διάφορα ἁμαρτήματα καὶ παραβάσεις ἄλλων καθηκόντων³⁹. Συμφώνως πρὸς συγχρόνους ἐρμηνευτὰς ἢ ὑπὸ τοῦ Κορανίου ἐπιβαλλομένη «ἐλεημοσύνη», ἡ ὁποία σημειωτέον ἀνεκαθεν προσεφέρετο ἐκτός τῆς κανονικῆς κρατικῆς φορολογίας, εἶναι εἰς θέσιν νά καλύψῃ τὸν προϋπολογισμόν τῶν μουσουλμανικῶν κρατῶν καὶ νά ἀποδειχθῇ ἡ θετικωτέρα ἀντίστασις κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ τοῦ καπιταλισμοῦ⁴⁰.

mel, "The Idea of Prayer in the Thought of Iqbāl", *MW* 48 (1958), 205-222. A. J. Wensinck, "Salāt", *SEI* (1961), σσ. 491-499.

³⁷ «Δέν ὑπάρχει χρέος εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται συχνότερον τὸ Κοράνιον ἀπὸ τὸ χρέος τῆς ἐλεημοσύνης»: R. Robert, *The Social Laws of the Qorān* (London 1925, 1971), σελ. 70· βλ. καὶ σσ. 70-78. Πρβλ. ἔργα μνημονεύομενα ἐν σημ. 1 καὶ J. Schacht, "Zakāt", *SEI* (1961), σσ. 644-656.

³⁸ Ὁ ὅρος sadaqa ἔχει εὐρύτεραν σημασίαν. Συμφώνως πρὸς παράδοσιν ἀποδομένην εἰς τὸν Abū Huraira, ὁ Μωάμεθ εἶπεν: «Ἡ ἀγαθοεργία (sadaqa) εἶναι ὑποχρεωτικὴ δι' ἕκαστην ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἀνατέλλει ὁ ἥλιος ἀπὸ ἕκαστον ἀρμόν δακτύλου τοῦ λαοῦ. Ἐάν εἰρηνεύσετε δύο διαμαχομένους ἀνθρώπους, τοῦτο εἶναι ἀγαθοεργία. Ἐάν βοηθήσετε ἕνα ἀνθρώπον νά ἱπτεύσῃ τὸ ζῶον του ἢ νά τὸ φορτώσῃ, εἶναι ἀγαθοεργία. Εἰς ἕκαστον βῆμα, τὸ ὁποῖον κάμνει τις βαδίζων πρὸς προσευχὴν, ὑπάρχει ἀγαθοεργία. Ὅταν παραμερίζετε ἐν ἐμποδίον ἐκ τοῦ δρόμου, εἶναι ἀγαθοεργία». Al-Nawawī, *Arba'in*, σελ. 26· παρὰ Schacht, *Islam* (1931), σελ. 21. Jeffery, *Reader* (1962), σελ. 153. Πρβλ. Bukhārī, *Sahīh* 57,72· παρὰ Doi, *Introduction* (1971), σελ. 106.

³⁹ Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Abū Huraira ὁ Προφήτης εἶχεν πεῖ: «Ὅστις καταβάλλει προσπαθείας (νά βοηθήσῃ) τὴν χεῖραν καὶ τὸν πτωχὸν ὁμοιάζει πρὸς πολεμιστὴν εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ Ἀλλάχ ἢ πρὸς ἐκείνον, ὅστις ἀγρυπνεῖ τὴν νύκτα προσευχόμενος καὶ νιστεύει κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας». Bukhārī, *Sahīh* 69,1· παρὰ Doi, *Introduction* (1971), σελ. 11.

⁴⁰ Schimmel, *Islam* (1971), σελ. 152.

δ) Ἀποχή, νηστεία: sawm (σάουμ).

Τό Κοράνιον ἐπιβάλλει νηστείαν εἴκοσι ἑννέα ἕως τριάκοντα ἡμερῶν κατ' ἔτος δι' ὄλους τοὺς πιστοὺς (ἄνδρας καὶ γυναῖκας ἄνω τῶν δέκα τεσσάρων ἐτῶν), τοὺς σωματικῶς καὶ πνευματικῶς ὑγιεῖς⁴¹. Οἱ ἀσθενεῖς, αἱ εἰς κατάστασιν ἐγκυμοσύνης εὐρισκόμενα γυναῖκες, οἱ ταξιδεύοντες ἐξαιροῦνται· ὑποχρεοῦνται ὅμως νά νηστεύσουν ἐκ τῶν ὑστέρων ἴσον ἀριθμὸν ἡμερῶν, ὅταν δέν θά εὐρίσκονται πλέον εἰς ἕκτακτον περίστασιν. Ἡ νηστεία αὕτη τελεῖται κατὰ τὸν μῆνα Ramadān (Ραμαζάνιον), τὸν ἕνατον τοῦ μουσουλμανικοῦ «σελνιακοῦ» ἔτους, καὶ συνδέεται μετὰ τοῦ γεγονότος τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Κορανίου εἰς τὸν Μωάμεθ. Ἀρχίζει καὶ λήγει μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς νέας σελήνης. Ἡ ἐν λόγῳ νηστεία συνίσταται εἰς πλήρη ἀποχὴν τροφῆς, ποτοῦ, σαρκικῶν σχέσεων, ἀπὸ τῆς χαρραυγῆς μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας ἀπαγορεύεται ἐπίσης τὸ κάπνισμα, ἡ ὄσφρησις ἀρώματος, διὰ δέ τοὺς ἄκρως συντηρητικούς ἀκόμη καὶ ἡ χρῆσις ἐνέσεως. Ὡς βάσις ἰσχύει ὅτι οὐδεμία ξένη οὐσία ἐπιτρέπεται νά εἰσαχθῆ ἐντὸς τοῦ σώματος. Κατὰ τὴν νύκτα αἴρονται ὅλοι οἱ περιορισμοί.

Ἡ μουσουλμανικὴ νηστεία θεωρεῖται ὅτι ἔχει ἀξίαν μόνον ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν τήρησιν τῶν ἄλλων ἐντολῶν. Κατὰ τὸν Abū Huraira, ὁ Προφήτης εἶπεν ὅτι «ὅστις δέν ἀπέχει ψευδῶν λόγων καὶ πράξεων πονηρῶν κατὰ τὸν Ramadān οὐδαμῶς εὐαρεστεῖ τὸν Θεόν δι' ἀποχῆς ἐκ τῆς τροφῆς καὶ τοῦ ποτοῦ⁴², διότι ὁ Θεός δέν ὑπολογίζει τοιοῦτου εἶδους νηστείαν». Καλλιεργοῦσα τὴν αὐτοπειθαρχίαν καὶ διδάσκουσα εἰς τὸν πλούσιον τὸ αἶσθημα τῆς πείνης, ἡ νηστεία συμβάλλει γενικώτερον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μουσουλμανικῆς εὐσεβείας καὶ θεωρεῖται πηγὴ εὐλογιῶν. Ὑπὸ πολλῶν τονίζονται σήμερον καὶ τὰ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα διὰ τὴν ἀποτοξίνωσιν τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ γενικώτερον διὰ τὴν ὑγείαν. Ἀντιθέτως ἡ παραβάσις τῆς νηστείας εἰς ὠρισμένης μουσουλμανικῆς χώρας ὑπόκειται καὶ σήμερον εἰς ποινὴν⁴³. Πρὸς ἐξίλασμον ἐπιβάλλονται ὑπὸ τοῦ Κορανίου ἔλεημοσύνη, λύσις, ἢ ὅποια βεβαίως προσφέρεται κυρίως εἰς τοὺς πλουσίους.

⁴¹ Πλὴν τῶν ἐν σημ. 3 ἀναφερομένων ἔργων, βλ. C.C. Berg, «Sawm», *SEI* (1961), σσ. 504-507. Z.IANSARI, «Some Reflections on Fasting», *JRAI* 1, No 12 (1974), σσ. 34-36. E. Kazim, «Medical aspects of Fasting», *JRAI* 1, No 12 (1974), σσ. 37-39, K. Cragg, ««Ramadān Prayers» from Mukhtasar Ad'iyat Ramadān», *MW* 47 (1957), σσ. 210-223. M.A. Khan, «Some Social Aspects of Id ul-Fitr» *JRAI* 1, No 12 (1974), σσ. 43-44.

⁴² Al-Bukhārī, *Sahīh*. Περί νηστείας· παρά Jeffery, *Reader* (1962), σελ. 92. Πολλὰ χαντίθ ἀναφέρονται εἰς λεπτομερείας τῆς νηστείας. Ὁ A-Bukhārī ἀφιερώνει ὁλόκληρο μέρος· βλ. Jaffery, ἐνθ. ἄν., σσ. 88-123. Πρβλ. «Commandments of the Holy Prophet», *JRAI* 2, No 11(1974), σσ. 6-12.

⁴³ Schimmel, *Islam* (1971), σελ. 152.

Ἐξ ἄλλου οἱ μουσουλμᾶνοι προκειμένου νά ἐξαγνισθοῦν δι' ὠρισμένα σοβαρά ἁμαρτήματα νηστεύουν καί ἐκτάκτως πλὴν τῆς μεγάλης νηστείας τοῦ Ramadān· ἀποκλείονται ὅμως τοιαῦται νηστεῖαι πρὸ τοῦ μινός τούτου κατὰ τὰς δύο μεγάλας ἐορτὰς καί ἀποφεύγονται κατὰ τὴν Παρασκευὴν, τὸ Σάββατον καί τὴν Κυριακὴν.

ε) Ἱερά ἀποδημία: hajj (χάτζ)

Κατὰ τὸν δωδέκατον μῆνα τοῦ μουσουλμανικοῦ ἔτους λαμβάνει χώραν τὸ ἱερόν προσκύνημα εἰς τὴν Μέκκαν⁴⁴. Ὁ ἔχων οἰκονομικὴν εὐχέρειαν μουσουλμᾶνος ὑποχρεοῦται νά πραγματοποιήσῃ τοῦτο τοῦλάχιστον ἅπαξ εἰς τὴν ζωὴν του. Εἰς τὴν παλαιάν ἐποχὴν οἱ προσκυνηταὶ ἐκτός τῶν ἄλλων κακουχιῶν ἐκινδύνευον κατὰ τὸ ταξίδιον τῶν ἀπὸ ἀσθενείας, θηρία καί ληστές· εἰς ἐνίσχυσίν τῶν ἤρχετο ἡ διάχυτος εἰς τὸν μουσουλμανικόν κόσμον πεποίθησις ὅτι ὁ ἀποθνήσκων κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἱεροῦ προσκυνήματος ἦτο «μάρτυς» (shahīd). Εἰς τὰς ἡμέρας μας ἑκατοντάδες χιλιάδων μουσουλμᾶνοι ἐξ ὅλου τοῦ κόσμου ἐπιχειροῦν τὸ ταξίδιον διὰ ζῶων, ἀμαξῶν, πλοίων καί δι' εἰδικῶς ναυλωμένων ἀεροπλάνων.

Οἱ προσκυνηταὶ φροντίζουν νά εἶναι τελετουργικῶς καθαροί, κόπτουν τὴν κόμην καί τούς ὄνυχάς των, ἀπέχουν πάσης γενετησίου σχέσεως καί, φθάνοντες εἰς ἀπόστασιν δέκα μιλίων ἀπὸ τῆς Μέκκας, ἐνδύονται λευκὸν χιτῶνα· αἱ γυναῖκες καλύπτονται τελείως. Βασικὸς ἄξων τοῦ προσκυνήματος εἶναι ἡ Ka'ba, «ὁ ἀρχαῖος οἶκος» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Κοραίου. Οἱ προσκυνηταὶ περιέρχονται αὐτὴν ἐπτάκις προσπαθοῦντες νά ἀσπασθοῦν ἢ νά ἐγγίσουν τὸν μέλανα λίθον. Εἰς δεδομένην στιγμὴν ἀπαγγέλλουν μὲ ἰσχυράν φωνήν: «Παρόντες εἰς τὰς διαταγὰς Σου». Κατόπιν διανύουν τροχάδην ἐπτάκις ὠρισμένον διάστημα μεταξύ δύο μικρῶν λόφων, ὀνομαζομένων Safā καί Marwa. Ἀργότερον ὁδοιποροῦν μέχρι τοῦ 'Arafa, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται μερικὰς ὥρας πορείας ἀνατολικῶς τῆς Μέκκας. Ἐκεῖ παραμένουν, ἀπὸ τῆς μεσημβρίας ἕως τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, «πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Θεοῦ». Ἡ εὐλαβικὴ πορεία καί ἡ μεγαλειώδης κατασκίνωσις χιλιάδων ἀνθρώπων μὲ τὸ αὐτὸ ἀπέρριπτον ἔνδυμα εἶναι ἕν ἀισθητὸν σύμβολον τῆς μουσουλμανικῆς ἀδελφοσύνης. Ἐπιστρέφοντες ἐκ

⁴⁴ Διὰ τὴν ἱεράν ἀποδημίαν βλ. R.F. Burton, *A Personal Narrative of a Pilgrimage to el-Medinah and Meccah* (London 1855-56). M. Gaudefroy-Demombynes, *Le pèlerinage à la Mekke* (Paris 1923), ἐνθα πολλαὶ ἱστορικαὶ πληροφορίες σχετικῶς μὲ τὴν Ka'ba. Ahmad Kamal, *The Sacred Journey* (New York 1961), «Συνέκδημος» διὰ τὴν ἱεράν ἀποδημίαν, περιλαμβάνων μετάφρασιν προσευχῶν καί ἐμπνεῖαν τῶν τελετουργικῶν τύπων.

του Ἄrafa συλλέγουν ἕκαστος τεσσαράκοντα ἑννέα χάλικας καί φθάνοντες εἰς τὴν κοινόπολιν Minā τούς ρίπτουν ἐπὶ τῶν διαφόρων μνημείων. Πρόκειται περὶ παλαιοῦ ἀραβικοῦ ἐθίμου, εἰς τὸ ὅποιοι ἀργότερον προσεδόθησαν βιβλικαὶ συναρτήσεις· οἱ μουσουλμᾶνοι τελοῦν τοῦτο ἀναμνησκόμενοι τὸν λιθοβολισμόν τοῦ διαβόλου ὑπὸ τοῦ Ἰσμαήλ⁴⁵. Τέλος, τὴν δεκάτην ἡμέραν τοῦ δωδεκάτου μηνός, ὡς ἐπιστέγασμα τοῦ προσκυνήματος προσφέρεται εἰς τὸν Θεὸν θυσιά ζῶου, ὑπὲρ ἀπάσης τῆς μουσουλμανικῆς κοινότητος, εἰς ἀνάμνησιν τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ (Id al-Adhā). Οἱ προσκυνηταὶ ἐπισκέπτονται συνήθως καὶ τὸν τάφον τοῦ Μωάμεθ εἰς τὴν Μεδίαν, φροντίζοντες νὰ προμηθευθῶν ὀλίγον ὕδωρ ἐκ τοῦ ἱεροῦ φρέατος, τὸ ὅποιοι ἢ παράδοσις συνδέει μὲ τὴν προσευχὴν τῆς Ἄγαρ. Ὡρισμένοι μουσουλμᾶνοι ἀσκηταὶ δὲν ἔδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἡαῖ, τονίζοντες τὴν ἀνάγκην ἑνός «ἑσωτερικοῦ ἱεροῦ προσκυνήματος». Παρὰ ταῦτα πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ὄχι μόνον μετέβησαν εἰς τὴν Μέκκαν, ἀλλὰ καὶ ἔζησαν ἐπὶ τι διάστημα εἰς τὴν ἀτμόσφαιράν της· οὕτως, ἡ ἱερά πόλις ὑπῆρξε πάντοτε κέντρον συναντήσεως προσωπικοτήτων ἐξ ὅλου τοῦ ἰσλαμικοῦ κόσμου⁴⁶, διακρινομένων ἐπ' εὐσεβείᾳ καὶ γνώσει.

Αἱ ἀνωτέρω πέντε θεμελιώδεις ὑποχρεώσεις μὲ τὴν ἐπιβλητικὴν των ἀπλότητα προσφέρουν εἰς τὸν μουσουλμᾶνον σαφές πλαίσιον θρησκευτικῆς ζωῆς, τὸ ὅποιοι δύναται εὐκόλως νὰ ἀποδεχθῆ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ὅποιοι ταυτοχρόνως ἀσκεῖ βαθεῖαν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ψυχὴν. Διὰ τῆς ἐν κατανύξει τελετουργικῆς ἐπαναλήψεως τῆς εὐσυνόπτου shahāda τὸ μουσουλμανικὸν πιστεύω σταθεροποιεῖται εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὴν καρδίαν, ἐνῶ συγχρόνως ὁ τακτικὸς ρυθμὸς τῶν συντόμων καὶ συντόνων προσευχῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἡμερονυκτίου – εἰς τὰς ὁποίας ἐκφραστικῶς μετέχει νοῦς καὶ σῶμα – κρατεῖ ἄγρυπνον πρὸ τοῦ Θεοῦ τὸν πιστόν. Ἡ νηστεία ἐπιβάλλει παρατεταμένην αὐτοπειθαρχίαν, ἡ ἔλεημοσύνη καλλιεργεῖ τὸ φιλάδελφον καὶ φιλεύσπλαχνον ἐντὸς τοῦ «Οἴκου τοῦ Ἰσλάμ», ἐνῶ τὸ προσκύνημα μὲ τὰς ἀλψιμονήτους συγκινήσεις του ἐξάρει τὴν ἐνότητά τῆς παγκοσμίου μουσουλμανικῆς κοινότητος.

⁴⁵ Κατὰ τὴν ἰσλαμικὴν παράδοσιν ὁ Ἀβραάμ ἐπεχείρησε νὰ θυσιάσῃ τὸν Ἰσμαήλ καὶ ὄχι τὸν Ἰσαάκ· βλ. σημ. 38 κεφ. Ι/Α'. Τότε ὁ διάβολος παρεκίνησε τὸν Ἰσμαήλ νὰ δραπετεύσῃ, ἀλλ' ὁ τελευταῖος ἐλιθοβόλησε τὸν πειραστήν.

⁴⁶ Schimmel, *Islam* (1971), σελ. 155.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ. ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΟΣ

(i) Ἐκ τῶν πλέον ἐντυπωσιακῶν διαφορῶν μεταξύ τοῦ Ἰσλάμ καί τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἀναμφισβητήτως ἡ ὑπό τοῦ πρῶτου ὑποτίμησις τῆς γυναικός⁴⁷. Τό ἱερόν βιβλίον τοῦ Ἰσλάμ τονίζει ἀπεριφράστως τήν κατά πάντα ὑπεροχήν τοῦ ἀνδρός:

«Οἱ ἄνδρες εἶναι ἀνώτεροι τῶν γυναικῶν ἔνεκα τῆς ιδιότητος δι' ἧς ὁ Θεός ὕψωσε τοὺς μέν ἐπὶ τῶν δέ, καί διότι οἱ ἄνδρες προικίζουσι τὰς γυναῖκας ἐκ τοῦ πλοῦτου αὐτῶν. Αἱ ἐνάρετοι γυναῖκες εἶναι εὐπειθεῖς καί ὑπήκοοι, τηροῦσι μετά προσοχῆς, κατά τήν ἀπουσίαν τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν, ὅ,τι ὁ Θεός διέταξε νά τηρῆται ἀνέπαφον. Ὅνειδίζετε ἐκεῖνας, ὧν τήν ἀπειθειαν πτοεῖσθε· θέλετε ὀρίσει εἰς αὐτάς χωριστὴν κοίτην, ἔστε πρὸς αὐτάς εὐμενεῖς. Ὁ δὲ Κύριος εἶναι ὑψιστος καί μέγας» («Αἱ Γυναῖκες», 4:38).

Ἄπλῃ σύγκρισις τοιούτων ρήσεων πρὸς τὰ περὶ γυναικῶν γραφόμενα ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ (π.χ. Γαλ. 3, 28 «οὐκ ἔνι ἄρσεν καί θῆλυ») ἀποκαλύπτει τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος διαφορὰν ἀντιλήψεων τῶν δύο θρησκειῶν. Τό δίκαιον τοῦτο τοῦ ἰσχυροτέρου φύλου ἐκτείνεται εἰς ποικίλας μορφάς τῆς ζωῆς. Παρά τὴν καλωσύνην καί τὴν εὐγένειαν τοῦ Μωάμεθ πρὸς τὰς γυναῖκας, ἡ πείρα του, φαίνεται, εἶχε καί πολλές δυσαρέστους πλευράς. Κατὰ παράδοσιν ἀποδιδόμενην εἰς τὸν Ἰμρᾶν ἰβν Husain, ὁ Προφήτης εἶπε: «Παρετήρησα τὸν παράδεισον καί εἶδον ὅτι οἱ πλείστοι τῶν κατοίκων τοῦ ἦσαν πτωχοί· καί παρετήρησα τὴν κόλασιν καί εἶδον ὅτι οἱ πλείστοι τῶν κατοίκων τῆς ἦσαν γυναῖκες»⁴⁸.

Ἐκφρασις τῶν περιορισμῶν τῆς γυναικός εἰς τὴν ἰσλαμικὴν κοινωνίαν εἶναι καί αἱ διάφοροι δεσμεύσεις αἱ ἐπιβαλλόμεναι εἰς τὴν μουσουλμανίδα· π.χ. ἡ ἀπόκρυψις τοῦ προσώπου διὰ καλύπτρας, ἡ ἰσχύουσα ἀκόμη εἰς τινὰς ἰσλαμικὰς χώρας⁴⁹.

⁴⁷ Πλεῖονα βλ. G.H. Bousquet, *L' éthique sexuelle de l' Islam* (Paris 1966), σσ. 115-159. Ben Abdallah, "L' Islam et la condition féminine: Une opinion algérienne". *Le Monde Non-Chrétien* (1958), σσ. 185-203. Jomier, *Introduction* (1964), σσ. 139-155. Προσπάθειαν δικαιοσύνης τῶν ἰσλαμικῶν θέσεων βλ. εἰς ἄρθρα τῶν: M.F.R. Ansari, "The position of woman in Islam", *JRAI* 2, No 1 (1974), σσ. 45-55, No 2 (1974), σσ. 20-25. M. Imran, "Counsel and Warning to Women", *JRAI* 2, No 2 (1974), σσ. 40-44. *The Fifth Book of Islam, Marriage, Divorce and Sex*. 'Lessons in Islam' Series, Book V (Lahore 1958, 1967, 4th repr. 1973).

⁴⁸ Al-Bukhārī, *Sahīh*. Περὶ τοῦ παραδείσου· παρά Schacht, *Islam* (1931), σελ. 3.

⁴⁹ «Αἱ ὑμέτεροι γυναῖκες δύνανται νά μένωσιν ἄνευ καλύπτρας ἐνώπιον τῶν πατέρων αὐτῶν, τῶν υἱῶν τῶν, τῶν ἀδελφῶν τῶν, τῶν ἀνεμιῶν καί τῶν συζύγων αὐτῶν καθὼς καί ἐνώπιον τῶν δούλων τῶν. Φοβήθηκε δὲ τὸν Θεὸς ὅστις εἶναι μάρτυς τῶν πάντων./.../ Ὡ Προφῆτα! Παράγγειλον εἰς

Ἡ κραυγαλέα ὄμως διάκρισις εἰς βάρους τῶν γυναικῶν εὐρίσκεται εἰς τὴν περὶ γάμου καὶ διαζυγίου κορανικὴν νομοθεσίαν. Τό ἱερὸν βιβλίον τοῦ Ἰσλάμ καθοσιώνει τὴν πολυγαμίαν τοῦ ἀνδρός⁵⁰. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν συζύγων τὸ μοναδικὸν σχετικὸν ἐδάφιόν του καθορίζει: «Ἐάν φοβῆσθε μίπως ἀδικήσῃτε τὰ ὄρφανά, μὴ λαμβάνετε συζύγους, ἢ δύο, τρεῖς ἢ καὶ τέσσαρας ἐκ τῶν γυναικῶν τῆς ἀρεσκείας ὑμῶν. Ἐάν εἰσέτι φοβῆσθε μὴ ἀδικήσῃτε αὐτά, μὴ νυμφευθῆτε ἢ μίαν μόνην, ἢ ὅ,τι προμηθευθῆ ἢ δεξιὰ ὑμῶν» («Αἱ Γυναῖκες», 4:3). Ἡ τελευταία φράσις ἐννοεῖ δούλην ἐκ πολέμου ἢ ἀγορᾶς (πρβλ. «Αἱ Βαθμίδες», 70:21). Εἰς τὴν κλασικὴν νομικὴν γραμματείαν ὄχι μόνον ἐπιτρέπεται, ἀλλὰ συνιστᾶται ἡ πολυγαμία, ἐφ' ὅσον τηρηθῆ ὁ ὅρος τῆς ἰσοτιμίας μεταξύ τῶν συζύγων ἐκ μέρους τοῦ ἀνδρός⁵¹. Οἱ σπῖται, ἐκτός τῶν κανονικῶν γάμων μὲ τέσσαρας συζύγους, ἔχουν καὶ τὴν δυνατότητα συνάψεως προσωρινῶν γάμων⁵². Πρέπει, ἐν τούτοις, νὰ σημειωθῆ ὅτι ὁ Μωάμεθ δὲν ὑπῆρξεν εἰσηγητῆς τῆς πολυγαμίας, ἀλλ' ἀπλῶς υἰοθέτησε τὸ ἰσχύον εἰς τὴν ἀραβικὴν κοινωνίαν καθεστῶς, ἐν τινὶ δὲ μέτρῳ τὸ περῶρισεν. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ δέσμευσις τοῦ ἀνδρός, νὰ μὴ νυμφεύται περισσοτέρας γυναικας, ἀπὸ ὅσας δύναται νὰ θρέψῃ καὶ ἡ προτροπή ὅπως συμπεριφέρηται πρὸς ὅλας τὰς συζύγους του καλῶς.

Παραλλήλως πρὸς τὰς νομίμους γυναῖκας, ὡς διαφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου, ὁ μουσουλμᾶνος δύναται νὰ ἔχῃ ἀπεριόριστον ἀριθμὸν παλλακίδων⁵³. Αἱ αἰχμάλωτοι πολέμων προσετίθεντο αὐτομάτως εἰς τοὺς γυναικωνίτας (τὰ «χαρέμα») τῶν ἰσχυρῶν μαχητῶν. Τοῦτο ἀσφαλῶς ἐνίσχυε τὸ πολεμικὸν μένος καὶ τὴν ἀποφασιστικότητα τῶν μουσουλμάνων πολεμιστῶν εἰς τοὺς κατὰ τῶν «ἀπίστων» πολέμους των. Αἱ παλλακίδες δοῦλαι τίθενται εἰς

τὰς γυναῖκάς σου, τὰς θυγατέρας σου καὶ τὰς γυναῖκας τῶν πιστῶν, ν' ἀφίνωσι κρεμασμένην τὴν ἑαυτῶν καλύπτραν μέχρι τῶν ποδῶν· οὕτω δ' εὐκόλως δὲν θ' ἀναγνωρίζωσιν αὐτάς καὶ δὲν θὰ τὰς συκοφαντῶσιν» («Οἱ Ὁμόσπονδοι», 33:55, σελ. 59). Τό ἔθιμον τοῦτο προϋπῆρχε τοῦ Μωάμεθ εἰς τὴν ἀραβικὴν κοινωνίαν.

⁵⁰ Ὅμιλεῖ ἐπανεπιλημμένος περὶ «γυνακῶν» καὶ περὶ «ἀποκτηθεισῶν διὰ τῆς δεξιᾶς» («Αἱ Βαθμίδες», 70:21. «Οἱ Πιστοί», 23:6 κ.ά.).

⁵¹ Gibb, *Islam* (1971), σελ. 179.

⁵² Αὐτόθι, Roberts, *Social Laws* (1971), σελ. 7.

⁵³ «Δέν ἐπιτρέπεται ὑμῖν νὰ λαμβάνητε σύζυγον ἐκ τῶν ἐλευθέρων ὑπάνδρων γυναικῶν, ἐκτός ἂν κατακτίσῃτε αὐτέας διὰ τῆς δεξιᾶς ὑμῶν. Αὐτός εἶναι ὁ ἐφ' ὑμῶν νόμος τοῦ Θεοῦ. Ἐν τούτοις ἐπιτρέπεται ὑμῖν νὰ λαμβάνητε συζύγους διὰ τοῦ ἀργυρίου ὑμῶν ἄς θὰ μεταχειρίζησθε εὐπρεπῶς» («Αἱ Γυναῖκες», 4:28). «Οἱ καταβάλλοντες τὰ σαρκικά αὐτῶν πάθη. / Καὶ περιορίζοντες τὰς τέρψεις αὐτῶν εἰς μόνας τὰς γυναῖκας των καὶ εἰς τὰς ἀποκτηθείσας διὰ τῆς δεξιᾶς των» («Οἱ Πιστοί», 23:5-6. Πρβλ. «Αἱ Βαθμίδες», 70:29-30).

τὴν ἀπόλυτον διάθεσιν τοῦ κυρίου των· οὗτος δύναται νά τάς χρησιμοποίησῃ ὡς θέλει, νά τάς πωλήσῃ ὁπότεν ἀποφασίσῃ. Ἐάν μία δούλῃ γίνῃ μπτέρα, ἔχει καλλιτέραν μεταχειρίσιν· ἐάν μάλιστα γεννήσῃ υἱόν, συνήθως κερδίζει τὴν ἐλευθερίαν της.

Ἐπὶ τὰς ἀποφασίσεις ὡρισμένοι περιορισμοὶ εἰς τὴν σύναμιν γάμου· δέν ἐπιτρέπονται π.χ. γάμοι μεταξύ στενῶν συγγενῶν⁵⁴. Ἀπαγορεύεται ἐπίσης εἰς τόν μουσουλμᾶνον νά νυμφευθῇ ὑπανδρον γυναῖκα, ἢ ὁποῖα δέν ἔλαβεν διαζύγιον. Ἐάν ὁμως εἶναι σύζυγος ἐνός «ἀπίστου», δύναται νά γίνῃ ὁ γάμος χωρὶς νά προηγηθῇ διαζύγιον⁵⁵. Ὁ μουσουλμᾶνος ἔχει τὸ δικαίωμα νά νυμφευθῇ χριστιανὴν ἢ ἑβραίαν χωρὶς ἐκείνη νά ἐγκαταλείψῃ τὴν θρησκείαν της⁵⁶. Ἡ μουσουλμανὶς ὁμως δέν δικαιούται νά γίνῃ σύζυγος χριστιανοῦ ἢ ἰουδαίου.

Σαφῶς ἐπίσης υἰοθετεῖται τὸ ἔθμιον τῆς προικῆς, ἀλλ' εἶναι ἀντιθέτου φορᾶς τῆς γνωστῆς εἰς ἡμᾶς· τὴν «προῖκα» δίδει ὁ σύζυγος εἰς τὴν νύμφην. Ἄνευ τῆς καταβολῆς της ὁ γάμος μετὰ γυναικὸς ἐλευθέρως θεωρεῖται ἄκυρος⁵⁷.

(ii) Ἐπανειλημμένως τὸ Κοράνιον ἀντιμετωπίζει τὸ θέμα τοῦ διαζυγίου καὶ τὸ θεσπίζει μὲ ἐκπληκτικὴν εὐκολίαν· τοῦτο ὁμως μόνον διὰ τὸν ἄνδρα⁵⁸. Ἐάν ἢ σύζυγος τολμήσῃ νά τὸ ζητήσῃ, ὁ μουσουλμᾶνος δικαιούται νά τὴν δεῖρῃ⁵⁹. Μόνον κοινῇ συναινέσει καὶ μὲ καταβολὴν ἀποζημιώσεως εἰς τὸν σύζυγον

⁵⁴ Διὰ τὰ κωλύματα γάμου βλ. «Αἱ Γυναῖκες» 4:26-27. Ἐπὶ τὰς ἀποφασίσεις ὡρισμένοι περιορισμοὶ εἰς τὴν σύναμιν γάμου· δέν ἐπιτρέπονται π.χ. γάμοι μεταξύ στενῶν συγγενῶν⁵⁴. Ἀπαγορεύεται ἐπίσης εἰς τόν μουσουλμᾶνον νά νυμφευθῇ ὑπανδρον γυναῖκα, ἢ ὁποῖα δέν ἔλαβεν διαζύγιον. Ἐάν ὁμως εἶναι σύζυγος ἐνός «ἀπίστου», δύναται νά γίνῃ ὁ γάμος χωρὶς νά προηγηθῇ διαζύγιον⁵⁵. Ὁ μουσουλμᾶνος ἔχει τὸ δικαίωμα νά νυμφευθῇ χριστιανὴν ἢ ἑβραίαν χωρὶς ἐκείνη νά ἐγκαταλείψῃ τὴν θρησκείαν της⁵⁶. Ἡ μουσουλμανὶς ὁμως δέν δικαιούται νά γίνῃ σύζυγος χριστιανοῦ ἢ ἰουδαίου.

⁵⁵ «Ὁ πιστοῖ! ὁπότεν αἱ πισταὶ γυναῖκες προσέρχονται πρὸς ὑμᾶς, ἀποδοῦναι ἐκ τῆς εἰδωλολατρίας, θέσατε τὴν πίστιν αὐτῶν ὑπὸ δοκιμασίαν. Ἀφοῦ δέ βεβαιωθῆτε, ὅτι εἶναι πισταί, μὴ ἀφίσητε αὐτάς νά ἐπανεέλθωσι πρὸς τοὺς ἀπίστους, δέν εἶναι νόμιμον ἐκείναι νά εὐρίσκωνται μετ' αὐτῶν καὶ οὗτοι νά ᾧσι σύζυγοί των. Ἀπόδοτε ὁμως ὅ,τι ἔδωκαν αὐταῖς ὡς ἀντίφερνα. Δέν ἀμαρτάνετε ἐάν τὰς νυμφευθῆτε, ἀλλ' ἐξασφαλίσαι αὐταῖς τὴν προῖκα» («Ἡ Δοκιμασία», 60:10).

⁵⁶ «Σήμερον ἐπετρέπη ὑμῖν πᾶν ὅ,τι ἀγαθόν. Ἡ τροφή των ὀσπιδῶν των Γραφῶν εἶναι ὑμῖν θεμιτή, ἐπίσης καὶ ἡ ὑμέτερα πρὸς αὐτούς. Ἐπιτρέπεται ὑμῖν ἢ μετὰ των ἑναρῶν θυγατέρων των πιστῶν σύζευξις, ὡσαύτως καὶ ἢ μετὰ των θυγατέρων των ὀσπιδῶν των γραφῶν, ἀρκεῖ νά ὀρίσητε εἰς αὐτάς προῖκα. Συζῆτε μετ' αὐτῶν ἐν σεμνότητι, μὴ μοιχεύετε καὶ μὴ προσλαμβάνετε αὐτάς παλλακίδας» («Ἡ Τράπεζα», 5: 7).

⁵⁷ Πλείονα βλ. Gibb, *Islam* (1971), σελ. 179.

⁵⁸ «Ὅσοι ἔταξαν ν' ἀπέχωσι των γυναικῶν αὐτῶν, δίδεται αὐτοῖς τρετράμνος προθεσμία. Ἴσως ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐπανεέλθωσιν εἰς αὐτάς· ὁ Κύριος εἶναι ἐπιεικής καὶ ἐλεήμων./... Δέν εἶναι ἀμάρτημα ν' ἀποβάλητε γυναῖκα μετὰ τῆς ὁποίας δέν συνεζύχθητε ἢ εἰς τὴν ὁποῖα δέν ὀρίσατε προῖκα. Δότε εἰς αὐτὴν τὰ χρεῖῶδη εὐπρεπῶς, ὡς ἀρμοῖζει» («Ἡ Βούς», 2:226, 237).

⁵⁹ Guillaume, *Islam* (1969), σελ. 71.

(συνήθως ἐπιστροφῆς τῆς προικός) εἶναι δυνατή ἢ λύσις τοῦ γάμου μέ πρωτοβουλίαν τῆς γυναίκος⁶⁰. Ἡ καταφυγή εἰς τὰ δικαστήρια δέν εἶναι συνήθως εὐνοϊκή διά τό ἀσθενές φύλον.

Ἡ διαδικασία τοῦ διαζυγίου εἶναι πολύ ἀπλῆ· ἀρκεῖ ὁ σύζυγος νά ἀνακοινώσῃ ἐπισήμως: «Ἀπό τοῦδε σέ ἀπολύω»⁶¹ καί ὁ γάμος καταρρέει. Ἐκτός τῆς ἀνωτέρω εὐκολίας ξενίζουν καί ὠρισμένα ἰδιάζουσα λεπτομέρεια τῶν μουσουλμανικῶν διατάξεων περί λύσεως τοῦ γάμου· π.χ. ὁ σύζυγος δύναται νά διαζευχθῆ δίς τίν γυναῖκα του καί πάλιν νά τίν νυμφευθῆ. Ἐάν ὁμως θελήσῃ τοῦτο διά τρίτην φορᾶν⁶², ἀπαγορεύεται νά συζευχθῆ ἐκ νέου μετ' αὐτῆς, ἐκτός ἐάν ἐκεῖνη ὑπανδρευθῆ ἄλλον καί αὐτός ἀκολούθως τίν διαζευχθῆ. Εἰς τίν περιοχῆν τοῦ γάμου καί τοῦ διαζυγίου αἱ ἰσλαμικαί διατάξεις ἀποτελοῦν σαφῆ ὑποχώρησιν τοῦ ἐπιπέδου, εἰς τό ὅποῖον ἀνῦψωσεν ὁ Χριστιανισμός τόν γάμον. Τά παρεχόμενα εἰς τόν ἄνδρα προνόμια θέτουν τίν γυναῖκα εἰς σαφῶς κατωτέραν μοῖραν καί μετατρέπουν τόν θεσμόν τοῦ γάμου εἰς ἄνισον συναλλαγῆν. Ἀνεξαρκῆτως ἂν εἰς τίν ἐποχῆν μας παρουσιάζονται περιορισμοί εἰς τίν πολυγαμίαν, γεγονός εἶναι ὅτι οἱ ἀποφάνσεις τοῦ Κορανίου παραμένουν διά τούς μουσουλμάνους «Λόγος τοῦ Ἀλλάχ».

Τό Κοράνιον ἐν τούτοις λαμβάνει πρόνοιαν διά τās ἀποπειπομένας συζύγους. Τās ἐμποδίζει νά συζευχθοῦν μέ ἄλλον ἄνδρα πρὸ τῆς παρελεύσεως τριῶν μηνῶν, ὥστε νά εἶναι σαφῆς ἡ πατρότης τοῦ τέκνου των⁶³ καί νά δύναται νά ἀποκατασταθῆ ὁ γάμος, ἐάν ὁ ἄνθρωπος ἄλλάξῃ γνώμην. Λαμβάνει ἐπίσης πρόνοιαν διά τίν μητρότητα· ἐάν ἡ ἀπολυθεῖσα ἀποδειχθῆ ἔγκυος, δικαιοῦται

⁶⁰ Εἰς τούς νεωτέρους χρόνους ἐφηρμόσθη ἡ ἀναγραφῆ εἰς τό συμβόλαιον τοῦ γάμου ὠρισμένων ὄρων, τούς ὁποίους ὄφειλε νά ἐκπληρώσῃ ὁ σύζυγος, ἄλλως ὑπεχρεοῦτο νά δώσῃ διαζύγιον. «Ἡ συμφωνία, ἐν τούτοις, ὅτι ὁ σύζυγος δέν θά συνάψῃ ἕτερον γάμον, καίτι σήμερον θεωρεῖται ἔγκυρος, ἐκρίνετο ὑπό τῶν κλασσικῶν νομομαθῶν ἄκυρος, μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἀντιβαίνει εἰς δικαίωμα παρεχόμενον σαφῶς ὑπό τοῦ Κορανίου»· Gibb, *Islam* (1971), σελ. 180.

⁶¹ Roberts, ἐνθ' ἂν. σελ. 25.

⁶² «Ἐάν τις ἐξ ὑμῶν διαζευχθῆ τρίς τίν σύζυγον αὐτοῦ, δέν ἐπιτρέπεται εἰς αὐτόν νά τίν ἀναλάβῃ, ἐάν πρῶτον δέν ἤθελε συζευχθῆ αὐτῆν ἕτερος, ὅστις ἤθελε ἐπίσης διαζευχθῆ αὐτήν. Οὗτοι ἐάν συμφιλιωθῶσι δέν ἁμαρτάνουσι, βέβαιοι ὅτι δέν παραβαίνουσι τούς ὅρους τοῦ Κυρίου. Τοιοῦτοί εἰσιν οἱ ὅροι οὗς ὁ Κύριος ἐξηγεῖ εἰς λαόν ἐχέφρονα» («Ἡ Βοῆς», 2:230).

⁶³ «Αἱ διαζευχθεῖσαι γυναῖκες θ' ἀναμένωσι νά παρέλθωσι τρεῖς περίοδοι τῶν ἐμμῆνων αὐτῶν πρὶν ἢ ἔλθωσιν εἰς ἕτερον γάμον. Ὄφειλουσι νά μὴ ἀποκρύψωσιν ὅ,τι ὁ Θεός ἐχάραξεν ἐν τῇ μήτρᾳ αὐτῶν, ἐάν φοβῶνται τόν Κύριον καί τίν ἐσχάτην ἡμέραν. Ἐάν εὐρίσκονται εἰς τοιαύτην κατάστασιν προτιμότερον οἱ σύζυγοι αὐτῶν νά ἀναλαμβάνωσιν αὐτάς ἐάν ἐπιθυμῶσι τό ἀγαθόν. Αἱ γυναῖκες ὀφείλουσι νά ἐκπληρῶσι τὰ ἐαυτῶν καθήκοντα ὡς ἀριζοί, οἱ δέ ἄνδρες νά προσφέρωνται πρὸς αὐτάς». («Ἡ Βοῆς», 2:28).

νά παραμείνη εις τόν οἶκον τοῦ ἀνδρός της, ἐάν δέ ἀποκτήσῃ τέκνον, ὁ πρόων σύζυγος ὑποχρεοῦται νά τήν διατρέφῃ ἐπί δύο ἔτη μέχρις ἀπογαλακτίσεως τοῦ νηπίου. Ἡ διαζευχθεῖσα σύζυγος δικαιούται νά ἀναλάβῃ τήν ἐπιτροπιάν τῶν τέκνων της, συνήθως μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν ἑπτὰ ἐτῶν. Ὡς πρὸς τόν χρόνον συμβιώσεως τέκνων καί μητρός ὑπάρχουν ποικίλα ἀπόψεις εἰς τὰς διαφοροῦς σχολάς. Τά ἐκ παλλακίδων τέκνα θεωροῦνται νόμιμα καί ἔχουν τά αὐτά δικαιώματα μέ ἐκεῖνα τῶν κανονικῶν συζύγων. Ἀναγνωρίζεται ἐπίσης ἡ υἰοθεσία, ἀλλά τά ἐκ ταύτης προερχόμενα δικαιώματα δέν ἐξισοῦνται πρὸς ἐκεῖνα τῶν κανονικῶν, ἰδίως δέ προκειμένου περὶ κληρονομίας. Τέλος, μετὰ πολλῆς ἀκριβείας τὸ Κοράνιον καθορίζει τήν σύνταξιν διαθήκης καί τά κληρονομικά θέματα. [...]

Ἐκ τῶν λεπτοτέρων θεμάτων πάντως θά παραμένει τό πρόβλημα τῆς θέσεως τῶν γυναικῶν ἐν τῇ Ἰσλαμικῇ κοινωνίᾳ καί εἰδικώτερον τά ζητήματα γάμου, διαζυγίου, κληρονομίας, τά ὅποια ὑπὸ τῆς *sharī'a* ρυθμίζονται οὐσιαστικῶς ὑπὲρ τοῦ ἀνδρός. Αἱ γυναῖκες πάντως σήμερον σπουδάζουν καί ἀρχίζουν νά λαμβάνουν ὑπευθύνους κοινωνικάς θέσεις. Τό Πακιστάν, ἡ Ἰνδονησία καί ἡ Συρία ὑπῆρξαν τά πρῶτα ἰσλαμικά κράτη, τά ὅποια ἔδωσαν ψῆφον εἰς αὐτάς. Ὡς εἶναι εὐνόητον, αἱ ἀνωτέρω ἀλλαγαί συνεπάγονται γενικωτέρας ἐπιπτώσεις ἐπὶ τοῦ Ἰσλάμ καί συνδέονται μέ σοβαρά θεολογικά προβλήματα.

Θεωρία περὶ ἱεροῦ πολέμου (jihād)

Ὑπὸ τήν ἐπίδρασιν τῶν εἰρηνοποιῶν κηρυγμάτων καί τῆς καλλιιεργείας φιλικῆς ἀτμοσφαιρας μεταξύ τῶν λαῶν ὑπάρχει σήμερον ἡ τάσις ἀποσιωπήσεως τῆς χαρακτηριστικῆς αὐτῆς παραγράφου τῆς ἰσλαμικῆς τακτικῆς. Ἐν τούτοις, καί ἂν ἀκόμη παραθεωρήσωμεν τά συγκεκριμένα ἱστορικά γεγονότα, παραμένουν τά ἱερά κείμενα. Αἱ παροτρύνσεις τοῦ Κορανίου πρὸς δυναμικὴν, μαχητικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν «ἀπίστων» εἶναι πολλά καί ἄμεσοι: «Μάχεσθε μέχρις ὅτου ἀποσοβηθῇ ἀφ' ὑμῶν ὁ κίνδυνος τοῦ πειρασμοῦ, καί ὅταν δέν ὑπάρχῃ ἄλλη λατρεία εἰμὶ ἢ τοῦ μόνου Θεοῦ. Ἄν οἱ ἐχθροὶ θέσωσι τέρμα εἰς τὰς πράξεις αὐτῶν, τότε ἅς παύσωσιν αἱ ἐχθροπραξίαι, ἐκτός ἂν πρόκειται περὶ ἀσεβῶν» («Ἡ Βούς», 2:189)⁶⁴.

⁶⁴ «Μάχεσθε ὑπὲρ πίστεως, καί μάθετε ὅτι ὁ Κύριος ἀκούει καί τά πάντα γινώσκει» («Ἡ Βούς», 2:245). «Ὅταν παρέλθωσι οἱ ἱεροὶ μῆνες, τότε φονεύετε τοὺς πολυθεϊστάς, ὅπου ἂν συναντήσετε, ζωργεῖτε δέ πολιορκοῦντες καί ἐνεδρευόντες αὐτούς. Ἐάν ὁμως μετανοήσωσιν, ἐάν τηρήσωσι τὴν προσευχὴν, ἐάν ἐλεήσωσιν, ἄφετε αὐτοὺς ἐλευθέρους, καθότι ὁ Θεὸς εἶναι μακρόθυμος καί ἐλεήμων» («Ἡ Μετάνοια», 9:5, σελ. 60). «Ὅποταν συναντᾶτε τοὺς ἀπίστους φονεύετε καί κατασφά-

Ἐνίοτε δίδεται εὐρύτερα ἔννοια εἰς τόν «ιερόν πόλεμον» π.χ. *jihād* θεωρεῖται καί ἡ διαμαρτυρία κατὰ τῶν καταχρήσεων μουσουλμάνων ἀρχόντων⁶⁵. Ἡ κλασσική πάντως σημασία τῆς ἐντολῆς παραμένει ἀναμφισβήτητος. Αἱ ἐκτός τῆς κυριαρχίας τοῦ Ἰσλάμ χῶραι ὀνομάζονται «Οἶκος Πολέμου» (*Dār al-Harb*) καί ἀντιδιαστέλλονται τοῦ *Dār al-Islām*, τοῦ «Οἴκου τοῦ Ἰσλάμ». Εἶναι περιοχαί ἀγῶνος –ιδιαιτέρως ὅπου ἐπικρατεῖ ὁ πολυθεϊσμός, ἡ ἀθεΐα, ἡ εἰδωλολατρία– ἕως ὅτου τεθοῦν διά τῆς *jihād* ὑπό τό κράτος τῆς ἀληθοῦς πίστεως⁶⁶. Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἰσλάμ ὑπῆρξεν ἐπιθετικός· ἐκεῖ ὅπου ἡ πειθῶ δέν ἔφερεν ἀποτέλεσμα, τό ξίφος ἀπεδεικνύετο πειστικότερον. Ἡ μέσῳ τοῦ «ιεροῦ πολέμου» διάδοσις τῆς πίστεως ἐνεύρωσε τό Ἰσλάμ εἰς τὰς περιόδους τῆς ἐπεκτάσεώς του. Οὕτω κατώρθωσε νά ἐπιβάλη μέ ταχύτητα ἀστραπῆς τήν κυριαρχίαν του ἀπό τῶν σπηλῶν τοῦ Ἡρακλέους μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ. Τό Ἰσλάμ, διά νά ἐπικρατήσῃ, δέν ἐχρειάσθη ὡς ὁ Χριστιανισμός ἑκατομμύρια μαρτύρων ἐκ τῶν ὀπαδῶν του. Προετίμησε νά τοὺς ἀναζητήσῃ μεταξύ τῶν ὀπαδῶν τῶν ἀντιπάλων θρησκείων. Οἱ ἑβραϊκοί καί χριστιανικοί πληθυσμοί, ὡς κάτοχοι τῶν Γραφῶν (καί ἀναγκαῖοι διά τήν οἰκονομικήν εὐμάρειαν τοῦ κράτους τῶν πολεμιστῶν) εἶχον δικαίωμα νά διατηρήσουν τήν θρησκείαν των καταβάλλοντες κεφαλικόν φόρον· ἐννοεῖται καί τό δικαίωμα τοῦτο ὑπό πολλῶν ἡγεμόνων κατεπατήθη ἐπανειλημμένως. Ἡ ἀντίληψις περί *jihād*, ἥτις ὑπῆρξεν ἀναμφισβήτητον στοιχεῖον τῆς δυναμικότητος τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας, ἐπισημαίνει διά μίαν ἀκόμη φοράν ὅτι τό Ἰσλάμ, παραλλήλως πρός

ξετε, συγκρατοῦντες στερεῶς τὰ δεσμά τοῦ αἰχμαλώτου. / Μετά δέ τίν κατάπαισιν τῆς μάχης, ἄφετε αὐτόν ἐλεύθερον ἢ ἀνταλλάξατε ἀντί λύτρων. Πράττετε οὕτως. Ἐάν ἐβούλετο ὁ Θεός, θά ἐθριάμβευεν ὁ ἴδιος ἐπ' αὐτῶν, ἀλλ' ὑποβάλλει ὑμᾶς εἰς τόν πόλεμον, ἵνα δοκιμάσῃ τοὺς μέν διά τῶν δέ· ὁ Θεός δέν θά ἀπολέσῃ τὰ ἔργα τῶν πεσόντων ἐν τῇ μάχῃ ὑπέρ πίστεως. / Θά ὀδηγήσῃ αὐτούς καί θά κατευθύνῃ τὰς καρδίας αὐτῶν. / Θά εἰσαγάγῃ αὐτούς εἰς τόν παράδεισον ὃν ἤδη ὑπέδειξεν αὐτοῖς. / Ὅσοι πιστοί! Ἐάν συνδράμῃτε τόν Θεόν ἐν τῇ μάχῃ αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀπίστων, καί ὁ Θεός θά συνδράμῃ ὑμᾶς, κατευθύνων τὰ ὑμέτερα διαβήματα» («Ὁ Μωάμεθ» 47:4-10. Πρβλ. «Τά Λάφυρα», 8:73,76· «Ὁ Σίδηρος», 57:10 κ.ά.).

Μία «παράδοσις» ἀναφέρει: «Ἐπί τῆς 7ης πύλης [τοῦ Παραδείσου] εἶναι γεγραμμένον: Ἡ πύλη ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἐξέχονται εἰς ἱερόν πόλεμον»· *al-Kisā ī, Qisas al-Anbiyā* παρὰ *Jeffery, Reader* (1962), σελ. 173.

⁶⁵ Κατὰ παράδοσιν, μνημονευομένην ὑπό τῶν *Abū Dā ūd*, *Tirmidhī* καί *Ibn-Māja* καί ἀποδιομμένην εἰς τόν *Abū Sai id al-Khudrī*, ὁ Προφήτης εἶπε: «Τό ἀνώτατον εἶδος ἱεροῦ πολέμου (*jihād*) εἶναι νά λέγῃς τήν ἀλήθειαν κατὰ πρόσωπον ἑνός Σουλτάνου (ἢ ἄλλης ἐξουσίας), ὅστις παρεκκλίνει τῆς εὐθείας ὁδοῦ *Doi*, *Indroduction* (1971), σελ. 94.

⁶⁶ *M. Khadduri, War and Peace in the Law of Islam* (Baltimore 1955). Περί τῶν νέων τάσεων τῶν μουσουλμανικῶν χωρῶν ἐπί τοῦ θέματος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας βλ. *A. Μαρίνου, Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία* (Ἀθῆνα 1972), σσ. 319-329.

τόν θρησκευτικόν του χαρακτήρα, υπήρξε καί μέγεθος πολιτικόν. Ὁ Προφήτης δέν ἵδρυσε μόνο μίαν θρησκευτικήν κοινότητα, ἀλλά καί ἓν κράτος.

Ἡ νοοτροπία τοῦ «ἱεροῦ πολέμου», ἐνῶ υπήρξεν τό ἰσχυρόν νεῦρον τοῦ Ἰσλαμισμοῦ κατά τήν πρώτην ἱστορικήν του περίοδον. κατέληξε κατά τόν 19^ο αἰῶνα καί εἰς τάς ἀρχάς τοῦ ἰδικοῦ μας εὐαίσθητον καί κρίσιμον σημείον διά τούς ὁπαδούς τοῦ Μωάμεθ. Ὅταν ἀναλογισθῇ τις, ὅτι συμφώνως πρός τήν διδασκαλίαν τοῦ Προφήτου οἱ πιστοί θά εἶχον πάντοτε τήν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ καί μετ' αὐτῆς τήν νίκην, ἀντιλαμβάνεται εὐκόλως διατί πολλοί μουσουλμανικοί λαοί, εὐρισκόμενοι τότε εἰς παρακμήν καί ὑπό τήν ἐξουσίαν ἄλλων κρατῶν, ἀντιμετώπισαν μίαν ἰδιότυπον θρησκευτικήν κρίσιν.

**Συνέντευξη τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας στόν Ἀλέξη Παπαχελά
καί τήν ἑφημερίδα «Καθημερινή»
31.12.2017**

«Γιά τό Ἰσλάμ, πράγματι, τόλμησα κι ἔγραψα καί δημοσίευσα τό πρῶτο βιβλίό μου τό 1976, ὅταν ἔγινα καθηγητής στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Τόν πρῶτο καιρό μιλοῦσα γιά τίς δικές μου ἔρευνες πού ἔκανα στήν ἀφρικανική θρησκευτικότητα. Κατόπιν, κατάλαβα ὅτι τό πιό σημαντικό πράγμα ἦταν τό Ἰσλάμ ἐδῶ κι ἔφαξα τί βιβλιογραφία καί εἶδα ὅτι δέν υπήρχε προηγουμένως κείμενο συστηματικό. Διλαδή, πρέπει νά ἔχουμε τό θάρρος νά βλέπουμε τόν ἄλλο στό σύνολό του. Νά βλέπουμε τό Ἰσλάμ ὄχι σέ μερικές ἐκφράσεις του μόνο, ἀλλά στό σύνολο. Αὐτό δέν υπήρχε. Καί ἔτσι ἀποφασίσαμε ὅτι καί στό πανεπιστήμιο οἱ φοιτητές θά ἔπρεπε νά δίνουν καί ἐξετάσεις στό Ἰσλάμ. Πολλοί ἀπό αὐτούς ἔχουν γίνει σήμερα μπροσπολίτες καί μερικοί εἶναι καί Πατριάρχες.

Τό Ἰσλάμ δέν εἶναι μιά εὐκόλη ὑπόθεσις. Τό Ἰσλάμ ὅπωςδήποτε ἔχει μιά συνέχεια, καμιά φορά λέω, ἔχει πάρει τόσα στοιχεῖα ἀπό τόν χριστιανισμό, ἀπό τόν ἰουδαϊσμό, ἀπό τήν πολυαραβική θρησκεία μέ τόν δικό του τρόπο. Ἀλλά τό πολιτικό στοιχεῖο στό Ἰσλάμ εἶναι δεμένο, καί δέν τό ἔχουμε καταλάβει. Καί ἐπίσης δέν ἔχουμε καταλάβει ὅτι δέν ὑπάρχει ἓνα ἑνιαῖο Ἰσλάμ. Μόλις τώρα καταλαβαίνουμε καί ἐμεῖς τί σύγκρουσις πού ὑπάρχει μεταξύ σουνιτικοῦ καί σιιτικοῦ Ἰσλάμ. Ἀλλά πέρα ἀπό αὐτό εἶναι πῶς τό ζοῦν τό Ἰσλάμ ὀρισμένοι, κάτω ἀπό τά κηρύγματα τῶν πιό ἀκραίων φανατικῶν καί τά παρακολουθοῦμε τώρα πῶς γίνονται. Καί ξέρετε, οἱ ἀκραίες ἐρμηνεῖες εἶναι πολύ πιό εὐπρόσδεκτες ἀπό τόν ἀπλό λαό ἀπό ὅ,τι οἱ λεγόμενες συνθετικές καί πιό ἥπιες. Εἶναι σέ μιά ἐξέλιξη τό πράγμα καί φοβοῦμαι ὅτι στή Δύση δέν εἶχαν ποτέ συστηματικά ἀσχοληθεῖ μέ τί μελέτη αὐτοῦ τοῦ φαινομένου.

Είναι πολύ πιο σύνθετο φαινόμενο από ό,τι φαίνεται. Όταν βλέπετε όλη αυτή τη βία! Πολλές φορές λέμε «α, δέν είναι βία. Τό Ισλάμ δέν είναι βίαιο, είναι μιά μορφή βιαιότητας». Ναι, αλλά ό άλλος πού παίρνει τό μαχαίρι πρόσφατα και σκοτώνει τούς άθώους και φωνάζοντας αντί νά λέει «Δόξα τῷ Θεῷ» λέει «Αλλάχ άκμπάρ», «ό Θεός είναι δυνατός», κάτι σημαίνει εν πάση περιπτώσει. Όταν ό,τι έγινε γιά τούς Πύργους στή Νέα Υόρκη είχε μιά προετοιμασία –μελέτες του Κορανίου– έχει μιά σημασία αυτό τό πράγμα. Δηλαδή, δέν νομίζω ότι τά πράγματα είναι τόσο πολύ άπλά και ρομαντικά. Νά σās πῶ, όμως, κάτι τό όποιο ίσως νά φανεί λίγο παράδοξο.

Πρίν από πολλά χρόνια είχα διατυπώσει τίν εξής άποψη σε περιβάλλοντα λίγο διεθνή. Ότι ό 20ός αιώνας είχε τό φαινόμενο αυτό τό όποιο γνωρίζουμε μέ τά κομμουνιστικά καθεστῶτα, μιά αντίσταση στήν παλαιά άριστοκρατία και στους πλουσίους κάτω από συνθήματα του διαλλακτικού ύλισμου, πού ήταν γερμανικό κατασκευάσμα και προχώρησε μέ αυτά τά συνθήματα. Βεβαίως στό τέλος όδηγήθηκε στήν περιπέτεια πού ξέρουμε. Και έλεγα τό ότι φοβούμαι ότι στον 21ο αιώνα άδικημένες κοινωνίες πού έχουν τίν αίσθηση ότι είναι παραγκωνισμένες και ύποτιμημένες από τίς πλούσιες χώρες πού δήθεν είναι χριστιανικές θά κάνουν έναν άλλο τύπο επανάστασης, τόν όποιο δέν μπορούμε νά προβλέψουμε χρησιμοποιώντας συνθήματα θρησκευτικά. Και αυτό τό βλέπω. Δηλαδή πάρα πολλές από αυτές τίς άδικημένες κοινωνίες, πού κάποτε ήταν κάτω από τίν άποικιοκρατία των δυτικών δυνάμεων πού έβραζαν και τό όνομα χριστιανισμός, έχουν ξεγερωθεί μέ συνθήματα τέτοια. Και αυτά τά συνθήματα τά θρησκευτικά δέν αντιμετωπίζονται μέ τάνκς και άεροπλάνα. Νά ξέρετε, τό θρησκευτικό βήμα είναι πάρα πολύ ευαίσθητο και μπερδεμένο, είναι λίγο σαν τίν πυρηνική ενέργεια. Όταν αρχίζει νά διαχέεται, δέν μαζεύεται.

Ή άπάντηση της Δύσης είναι περισσότερη σοβαρότητα, περισσότερο νά μελετήσει σοβαρά πρώτα από όλα τίς άδικίες πού έχει κάνει και δεύτερον νά φροντίσει νά διορθώσει ένα φοβερό λάθος πού έκανε. Ή Ευρώπη ιδιαίτερα, περισσότερο από τίν Άμερική, σνόμπαρε τόν χριστιανισμό. Πραγματικά προσπάθησε νά τόν ύπονομεύσει και δημιούργησε ένα κενό πίστεως, στό όποιο κενό πίστεως τό Ισλάμ εύκολότερα εισδύει. Προσφέρει μιά πίστη. Άπλή, πού πολύ γρήγορα, μέσα σε πέντε λεπτά, τίν προσδιορίζει, αλλά προσφέρει μιά πίστη. Και μιά Ευρώπη χωρίς πίστη δέν ξέρω εάν θά άντέξει. Άρα, ή αντίσταση είναι μιά ζωντανή πίστη στον Θεό της αγάπης γιά νά μπορέσει όλη αυτή ή βία, πού μέ συνθήματα άλλα ξεγλίσσεται, νά περιοριστεί».